

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ЛЮБАСЮК ЯНА ЕДУАРДІВНА _____

Допускається до захисту:

в.о. завідувача кафедри
міжнародних відносин і
зовнішньої політики,
д.е.н., доцент

_____ Лимар В. В.

«_____» _____ 2024 р.

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ У
МІЖНАРОДНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Спеціальність 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії

Магістерська робота

Науковий керівник:

Богінська І.В., доцент кафедри
міжнародних відносин і зовнішньої політики,
к.і.н., доцент

Оцінка: _____ / _____ / _____
(бали/за шкалою ECTS/за національною шкалою)

Голова ЕК:

Гижко А.П., к.політ.наук,
доцент

(підпис)

Вінниця – 2024

АНОТАЦІЇ

Любасюк Я. Е. Історична пам'ять про Другу світову війну у міжнародному політичному дискурсі. Спеціальність 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. ОП «Міжнародні комунікації та медіація в умовах конфліктного врегулювання». ДонНУ імені Василя Стуса, Вінниця, 2024.

У роботі розглянуто теоретичні основи поняття «історична пам'ять» та «політика пам'яті». Окрему увагу приділено характеристиці конфліктів пам'яті, що виникають у процесі осмислення історичних подій, а також методам управління цими конфліктами на міжнародній арені. Здійснено аналіз історичної пам'яті про Другу світову війну як важливого елементу міжнародного дискурсу, порівняно національні наративи різних країн-учасників війни. Вивчено вплив цих наративів на сучасні міжнародні відносини, зокрема на дипломатію та політичну взаємодію. Досліджено формування історичної пам'яті про російсько-українську війну, зокрема, через вплив експертних думок та методологічні основи аналізу.

Ключові слова: колективна пам'ять, культурна дипломатія, міжнародні відносини, дипломатична стратегія, історичний наратив.

88 с. Бібліограф.: 112 найм.

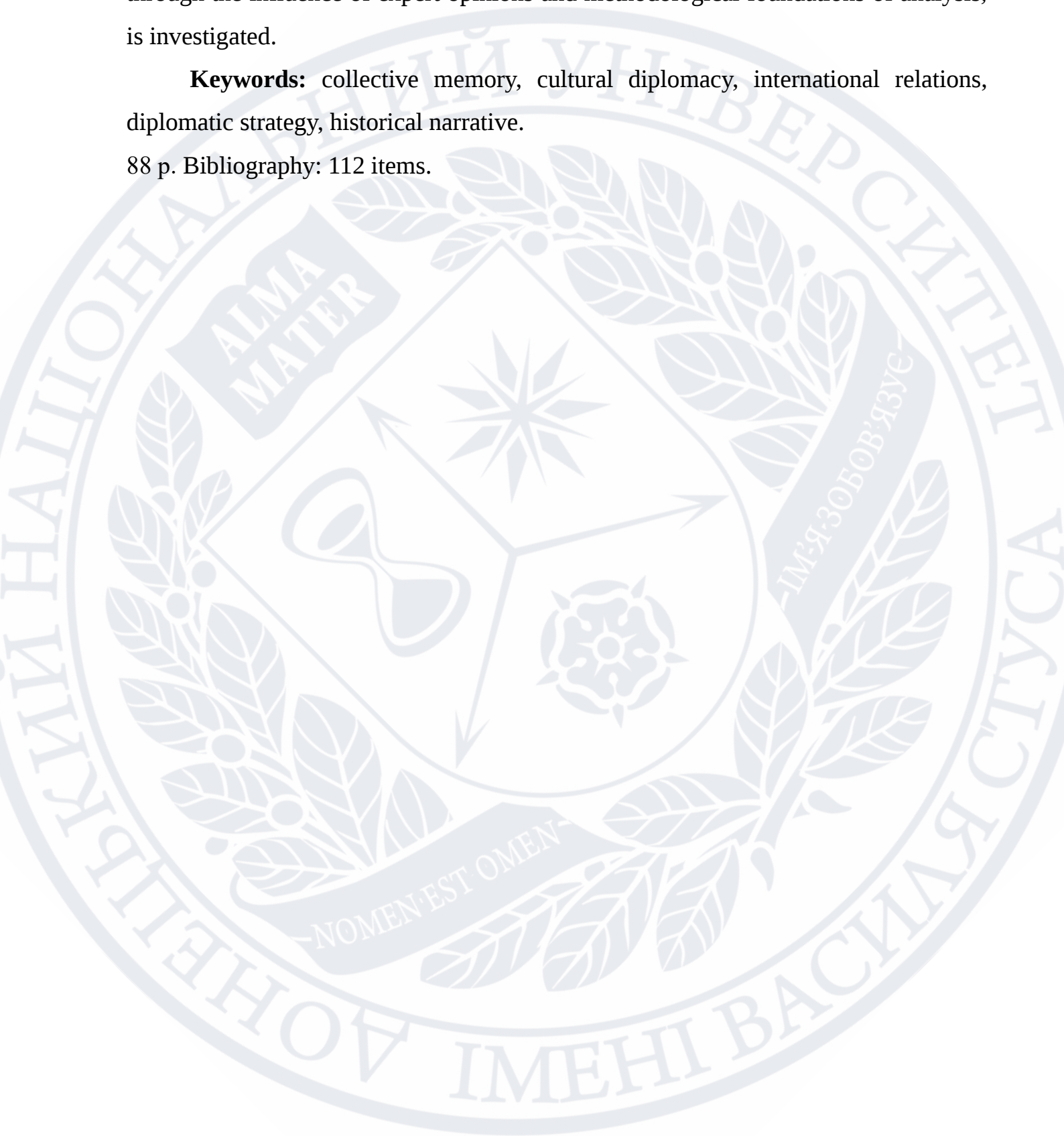
Liubasiuk Y. E. Historical memory of World War II in international political discourse. Speciality 291 International Relations, Public Communications and Regional Studies. EP 'International Communications and Mediation in Conflict Resolution'. Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2024.

The theoretical foundations of the concepts of «historical memory» and «politics of memory» are considered in the work. Particular attention is paid to the characteristics of memory conflicts arising in the process of understanding historical events, as well as methods of managing these conflicts in the international arena. The analysis of historical memory about the Second World War as an important element of international discourse, comparatively national narratives of different countries participating in the war, is carried out. The influence of these narratives on modern international relations, in particular on diplomacy and political interaction, is studied.

The formation of historical memory about the Russian-Ukrainian war, in particular, through the influence of expert opinions and methodological foundations of analysis, is investigated.

Keywords: collective memory, cultural diplomacy, international relations, diplomatic strategy, historical narrative.

88 p. Bibliography: 112 items.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У МІЖНАРОДНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ	8
1.1 Характеристика понять «історична пам'ять» та «політика пам'яті».....	8
1.2. Особливості появи та розвитку конфліктів пам'яті.....	Ошибка! Закладка не определена.
1.3. Управління конфліктами пам'яті у міжнародних відносинах.....	18
РОЗДІЛ 2 ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ	Ошибка! Закладка не определена.
2.1 Історична пам'ять про Другу світову війну як компонент міжнародного політичного дискурсу	25
2.2. Відмінності історичної пам'яті про Другу світову війну у представників країн-учасників	Ошибка! Закладка не определена.
2.3 Вплив історичної пам'яті про Другу світову війну на сучасні міжнародні відносини	Ошибка! Закладка не определена.
РОЗДІЛ 3 ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НА ПРИКЛАДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	Ошибка! Закладка не определена.
3.1 Методологічні основи дослідження	47
3.2. Результати дослідження	Ошибка! Закладка не определена.
3.3 Вплив експертної думки на формування історичної пам'яті на прикладі російсько-української війни.....	Ошибка! Закладка не определена.
ВИСНОВКИ	Ошибка! Закладка не определена.
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	80

ВСТУП

Актуальність теми роботи. У сучасних міжнародних відносинах історична пам'ять грає велику роль у формуванні національної ідентичності, внутрішньої і зовнішньої політики країн, а також у визначенні геополітичних орієнтирів. Велика роль надається пам'яті про Другу світову війну, яка виступає своєрідним маркером у глобальній історичній свідомості. Конфлікти навколо різних інтерпретацій даної пам'яті не рідко призводять до політичних суперечок і можуть мати вплив на міжнародні відносини, утворюючи напругу між країнами, які мають різні погляди на різні історичні події.

Проблематика управління конфліктами пам'яті у міжнародному політичному дискурсі є дуже актуальною і багатогранною, через те, що питання історичної пам'яті не тільки показує внутрішньополітичні реалії, але також визначає міжнародну співпрацю або протистояння. Вивчення механізмів та інструментів, через які держави намагаються контролювати та використовувати історичну пам'ять у міжнародній політиці, є вагомим для розуміння теперішніх глобальних тенденцій.

Література, яка була взята для аналізу, не містить в повній мірі всі аспекти напрямку дослідження. Тому для більш детального аналізу окресленого проблемного напрямку дослідження нами була вибрана дана тема роботи.

Об'єктом дослідження є історична пам'ять про Другу світову війну.

Предметом дослідження є вплив історичної пам'яті про Другу світову війну у міжнародному політичному дискурсі на російсько-українські відносини.

Метою дослідження є аналіз історичної пам'яті про Другу світову війну у міжнародному політичному дискурсі та її вплив на російсько-українські відносини.

Для виконання сформованої мети дослідження, були поставлені наступні завдання:

1. Охарактеризувати поняття «історична пам'ять» та «політика пам'яті».
2. Визначити особливості появи та розвитку конфліктів пам'яті.

3. Розглянути особливості управління конфліктами пам'яті у міжнародних відносинах.
4. Розглянути історичну пам'ять про Другу світову війну як компонент міжнародного політичного дискурсу.
5. Визначити відмінності історичної пам'яті про Другу світову війну у представників країн-учасників.
6. Дати характеристику про вплив історичної пам'яті про Другу світову війну на сучасні міжнародні відносини.
7. Зробити дослідження формування історичної пам'яті на прикладі російсько-української війни.

Методи дослідження в роботі були використані такі: пошуковий по наявній методичній та науковій літературі та аналіз знайденого матеріалу, порівняння, класифікація, теоретичне моделювання, з'ясування причинно-наслідкових зв'язків, систематизація, аналіз документації та результатів діяльності дослідників з проблеми проведеного дослідження.

Наукова новизна роботи полягає у наявності оригінального дослідницького матеріалу по напрямку проведеного дослідження. В роботі вперше використаний міждисциплінарний підхід до висвітлення наративів історичної пам'яті як складової частини конфлікту між Україною та Росією та здійснений аналіз вузлових тем (наративів) історичної пам'яті в сучасному українсько-російському дискурсі. Досліджено політику історичної пам'яті як метод політичної маніпуляції в контексті українсько-російського дискурсу.

Науково-практична значущість дослідження полягає в наявності комплексного аналізу понять «історична пам'ять» та «політика пам'яті», що дозволяє більш глибоко зрозуміти механізми їх формування та впливу на міжнародні відносини. Результати дослідження можуть бути використані для подальшого розвитку теорії пам'яті, зокрема щодо конфліктів пам'яті та їхнього управління в глобальному політичному контексті. Вивчення цих аспектів сприяє розвитку міждисциплінарних досліджень, об'єднуючи історичний, соціологічний, політичний та культурологічний підходи.

Практична цінність роботи полягає у змозі застосування отриманих результатів у сфері міжнародної дипломатії, конфліктології та управління історичною пам'яттю. Дослідження може бути основою для створення стратегій подолання та запобігання конфліктам пам'яті між країнами, що особливо актуально для держав, які мають спільну або навіть суперечливу історію. Запропоновані механізми управління конфліктами пам'яті можуть бути використані міжнародними організаціями для покращення взаєморозуміння, миру та стабільності в міжнародних відносинах.

Структура роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів, шести підрозділів, загальних висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У МІЖНАРОДНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

1.1 Характеристика понять «історична пам'ять» та «політика пам'яті»

Наратив минулого є ключовим складником соціальної взаємодії, з'єднуючи людей з їхньою культурою та один з одним. Історично переслідуються суттєві моделі – «корисні істини», – які варто використовувати для підтвердження практичності нещодавніх політичних і соціальних трансформацій, надаючи обґрунтування для підтримання ідеї прогресивної еволюції людства відповідно до притаманних їй принципів.

За визначенням Н. В. Чепелевої, історичний наратив постає як цілісна та завершена структура, яка включає такі характеристики, як впорядкованість і логічна послідовність дій, подій, що розгортаються у хронологічному або альтернативному порядку, керуючись логікою. Також враховується оцінка ключових подій та емоційна реакція оповідача на них [32].

У науковій літературі, заснованій на класичних соціологічних парадигмах, історичну пам'ять зазвичай розглядають як систему уявлень або ставлення особистості, групи чи спільноти до історичних подій, постатей та ідей. Вона проявляється через стереотипи, міфи, традиції, символи та передані моделі поведінки, які формують унікальну систему орієнтирів для розуміння, інтерпретації та відтворення історичного минулого. Ця концепція розкривається через її функції: пізнавальну (запам'ятовування, збереження та відтворення важливої соціально-історичної інформації), ідентифікаційну, адаптивну, інтегративну, комунікативну, конструктивну та світоглядну.

Історична пам'ять, за умови, що вона не зосереджується на травмах і «пошуку ворога», може слугувати об'єднавчим чинником для суспільства, формуючи прийнятну систему міфів і символів. Ці елементи відіграють роль основи національної самосвідомості та маркерів ідентичності. Натомість втрата

або значне викривлення історичної пам'яті може призводити до зміщення суспільних орієнтирів і викликати масовий песимізм.

Аналіз наукових досліджень, присвячених проблемам історичної пам'яті, дозволяє виділити її ключові характеристики. Серед них варто зазначити соціальну детермінованість та фундаментальну роль у формуванні індивідуальної та колективної свідомості, що обумовлює її безпосередній вплив на суспільну свідомість. Історична пам'ять виконує низку важливих функцій: інформаційну (накопичення та передача соціально значущої інформації), ідентифікаційну (забезпечення зв'язку суспільства чи окремої особи з певною історико-культурною спільнотою), організаційну (структурування соціальних процесів у часовій перспективі), світоглядну (інтерпретація соціального досвіду), а також ціннісно-орієнтовну (визначення й передача ціннісних смислів і орієнтирів) [87].

Історична пам'ять виступає одним із ключових інструментів конструювання минулого та водночас важливим елементом способу життя людей, формуючи їхні наміри, настрої та поведінку. Вона опосередковано впливає на свідомість, визначаючи підходи до розв'язання актуальних соціальних викликів. На відміну від історичної свідомості, пам'ять є вибірковою та активізується під впливом сучасних і майбутніх обставин. У періоди криз вона часто набуває персоніфікованого характеру, формуючи враження, судження та думки про конкретні історичні постаті, які відображають пріоритети й значущі аспекти свідомості та дій людей того часу [75].

Основними характеристиками історичної пам'яті є її рівні, форми та функції. У науковій літературі виокремлюють різні рівні цього соціального феномену: етнічний (національний), локальний (пов'язаний із конкретними етнічними групами) та особистісний. Відповідно, історична пам'ять поділяється на колективну, групову й індивідуальну. Формування історичної пам'яті національної спільноти відбувається через спільне сприйняття минулого, що дозволяє її членам усвідомити та відчути свій зв'язок з конкретно національною групою [83].

«Пам'ять» стала точним інструментом для деконструкції національних наративів, одночасно сприяючи формуванню «пам'яті» окремих регіонів, соціальних груп і навіть особистісного досвіду. Це спричинило розквіт мікроісторій та розвиток історичного діалогу [31, с. 158]. Історичну пам'ять можна розглядати як складову колективної ідентичності, адже вона звертається до витоків і майбутнього напрямку, необхідних для самовизначення всіх спільнот, висвітлюючи їхній сучасний стан. Ідентичність, зокрема її історичний аспект, є змінною і може формуватися на основі трьох ключових параметрів.

По-перше, пріоритетність ідентичностей у спільноті визначається їхньою помітністю відносно інших ідентичностей, що демонструє, наскільки важливою є належність до цієї спільноти порівняно з іншими, наприклад, національна ідентичність у порівнянні з локальною чи соціальною. По-друге, значущою є сутність ідентичності, яка включає сенс, наданий асоціації індивіда зі спільнотою, а також спільні характеристики її членів. По-третє, вирішальним фактором виступає рівень суперечностей щодо змісту та пріоритетів серед тих, хто ототожнює себе зі спільнотою. Якщо розглядати історичний аспект конкретної ідентичності, то зміст охоплює уявлення про минуле спільноти, зокрема акценти та оцінки певних подій і процесів. Додатково, значущість ідентичності у відношенні до інших відображає важливість інтерпретації минулого через призму відповідної спільноти, а не інших [90].

Для вивчення специфіки історичної пам'яті необхідний міждисциплінарний підхід. Початково сформовані в рамках психології, де було розроблено основи дослідження пам'яті, ці питання поступово перейшли до історичної науки, а згодом поширилися на соціальну філософію, культурологію, політологію та соціологію. Такий міждисциплінарний характер концепції, на наш погляд, певною мірою затінює важливий аспект проблеми — зв'язок між історією та історичною пам'яттю [72].

Дискусія про історичну пам'ять має виразну аксіологічну значущість. Історія виступає відображенням дій, сформованих на основі ціннісних понять.

Тому репрезентація історичних подій у текстах відбувається через ціннісно-сміслові рамки, що надають історичним зображенням додаткової глибини. Взаємодія між ціннісно-сміисловою сферою політичних дій (яка перетворюється на історію), ціннісними уявленнями авторів історичних текстів і сприйняттям аудиторії, для якої ці тексти створені, вводить ірраціональний компонент у дискурс історичної пам'яті [31].

У роботах, які були присвячені дослідженню історичної пам'яті загальновідомою є думка, що в теперішніх умовах маніпулювання колективною пам'яттю є та було способом маніпуляцій персональною та колективною свідомістю. Тому науковці наголошують про небезпеку використання історії, яка буде мати на меті політику. Зокрема, на думку польського науковця Є. Єдліцького, колективна пам'ять має змогу бути «холодною» або «гарячою». «Холодна» зберігає чи утримує факти, «гаряча» – продукує політично актуальну версію минулого, а наступний розвиток подій, буде залежати від емоційної напруженості у суспільстві. Дослідник зазначає два варіанти, за якими можна використовувати історичну пам'ять, вони викликають напруженість і конфронтацію суспільства: висвячення декотрих історичних подій, які б трансформували їх на вагомні символи і міфи; згадка про масові знущання з провини іншої групи [60, с. 94–95].

"Фрагментація історичної пам'яті є одним із найважливіших викликів для сучасних суспільств. Враховуючи, що національна ідентичність значною мірою ґрунтується на спільній історичній пам'яті, можна говорити про існування тісного зв'язку між цими двома поняттями. Національна колективна пам'ять виступає своєрідним "історичним компасом", який допомагає нації орієнтуватися в часі та просторі." Проблема історичної пам'яті є багатогранною і вимагає комплексного аналізу. Хоча суперечки навколо інтерпретації минулого можуть створювати перешкоди для національної єдності, історична пам'ять також може бути потужним інструментом для консолідації суспільства. Навіть у контексті складних історичних спадщин можливе формування інклюзивного

національного наративу, який сприятиме розвитку демократичних інститутів та зміцненню державності [88, с. 16].

Д. Мак Крон зазначає, що формування національної ідентичності є динамічним процесом, який включає як акти пам'ятання, так і забування. Історія, таким чином, не є статичним відображенням минулого, а слугує інструментом конструювання національної самосвідомості [41, с. 63]. О. Здравомислов доповнює цю думку, підкреслюючи, що історична пам'ять – це не пасивне зберігання фактів, а активний процес інтерпретації минулого, який формує національний дискурс [69, с. 46].

Британський дослідник Д. Белл, працюючи в рамках конструктивістського підходу, вводить поняття "міфопанорами", щоб описати процес конструювання колективної пам'яті. За його визначенням, колективна пам'ять – це результат спільних зусиль індивідів та соціальних груп, спрямованих на створення спільних інтерпретацій минулого [19, с. 16].

Простір пам'яті є динамічною системою, яка постійно зазнає змін. Модифікації його фундаментальних характеристик, таких як довжина, компактність та організація, є результатом трансформацій як його окремих елементів, так і зв'язків між ними. Ці зміни обумовлені комплексом соціокультурних, політичних та економічних факторів, а також ширшими цивілізаційними процесами. Простір пам'яті має як кількісні, так і якісні обмеження. Кількісні обмеження пов'язані з обсягом інформації, яку може зберігати пам'ять. Якісні обмеження пов'язані з суб'єктивністю процесів запам'ятовування, інтерпретації та відтворення інформації. Це означає, що простір пам'яті завжди є конструктом, який формується під впливом різних факторів, включаючи соціальні норми, культурні цінності та індивідуальні досвіди [58].

Проблема розділеної історичної пам'яті має багатовимірний характер. З одного боку, тісний зв'язок між колективною пам'яттю та національною ідентичністю робить конфлікти навколо інтерпретації минулого серйозною перешкодою для консолідації нації [98]. З іншого боку, політика історичної

пам'яті часто спрямована на формування єдиної національної ідентичності, яка слугує основою для легітимації державної влади та забезпечення її стабільності [111, 100]. Таким чином, питання історичної пам'яті тісно пов'язане з проблемами державотворення та національної єдності. Однак, навіть у суспільствах, розділених конфліктами минулого, існує потенціал для створення інклюзивного національного наративу, який об'єднає різні соціальні групи.

Пам'ять не лише об'єднує людей, але й формує їхнє розуміння світу. Розповіді про минуле, особливо про страждання та несправедливість, можуть мотивувати людей до соціальних змін. Водночас, колективна пам'ять є важливим компонентом національної та культурної ідентичності, оскільки вона дозволяє людям відчувати свою приналежність до певної спільноти та розуміти своє місце в історії [16, с. 17].

Поділ людства на етнічні та національні групи призвів до формування різноманітних форм колективної пам'яті. Поряд з універсальною людською пам'яттю, яка об'єднує людей на планеті, існують також національні пам'яті, що відображають специфіку досвіду окремих народів. Хоча національні пам'яті можуть сприяти роз'єднанню, вони є важливим інструментом виживання та розвитку націй у контексті жорсткої конкуренції. Етнічна та національна пам'ять є невід'ємною характеристикою будь-якої спільноти і супроводжує її протягом усього історичного шляху, постійно розвиваючись і трансформуючись [48, с. 26].

Історія традиційно використовувалася як інструмент політичної легітимації, від обґрунтування династичних прав до формування національних міфів, які об'єднують суспільство. У XX-XXI століттях маніпуляції історичною пам'яттю стали особливо поширеним явищем, що призвело до появи такого поняття, як "політика пам'яті". Цей термін охоплює комплекс заходів, спрямованих на формування та регулювання колективних уявлень про минуле. У багатьох країнах, у тому числі й в Україні, держава активно втручається в цей процес, намагаючись сформувати бажаний образ минулого для досягнення політичних цілей [65, с. 340].

Політика пам'яті – це цілеспрямований процес формування та маніпулювання колективними уявленнями про минуле, який використовується для досягнення сучасних політичних цілей. В умовах інформаційного суспільства «битва за минуле» набуває особливої гостроти, оскільки контроль над інтерпретацією історичних подій дозволяє мобілізувати суспільство та легітимізувати певні політичні ідеї. Таким чином, минуле стає цінним інструментом у боротьбі за владу, а його інтерпретації відіграють роль ідеологічної зброї, особливо в поляризованих суспільствах. Але, також вони можуть виконувати функції соціального захисту, зменшувати травмуючий вплив сучасних подій» [86, с. 113]. Мається на увазі не лише про віктимні образи, але про всі ситуативно актуалізовані й ритуалізовані практики згадування подій і людей уявного минулого на догоду політичним потребам (спекулятивна адаптація як елемент культури пам'яті).

Політика пам'яті є селективним процесом, який акцентує увагу на певних аспектах минулого, ігноруючи інші. Такий підхід відображає соціальний характер пам'яті, яка формується під впливом різних факторів і постійно змінюється. Сучасні конструкції пам'яті тісно пов'язані з уявленнями про майбутнє. Суспільство, група або родина вибирають з минулого ті елементи, які, на їхню думку, можуть сприяти досягненню бажаного майбутнього [44, с. 49].

Притаманними характеристиками виступають її іманентність політичній системі, додавання в гуманітарну стратегію країни і орієнтованість на теперішні потреби й цінності суспільства. Виокремленістю даної політики є інструментальність, яка характеризує її не як самостійну одиницю, а як ту, що додає та взаємодіє з іншими галузями державного управління. До приклад, актуалізація героїчних і трагічних постатей минулого, утворення цілих стійких картин історії певного народу, формування патріотичного почуття та національної самосвідомості є одними з ключових завдань соціального, освітнього, культурного секторів державного управління. Вона також може бути як елементом політичного менеджменту (систематичне управління суспільно-

політичними процесами), так і частиною політичного маркетингу (запровадження конкретних настанов колективної свідомості для завоювання та утримання контролю влади) [3, с. 203].

Проблема монологічної чи полілогічної політики пам'яті постає як одне з найактуальніших питань сучасних гуманітарних досліджень. Хоча в сучасній науці переважають концепції конфлікту та боротьби за владу в сфері пам'яті, ми пропонуємо альтернативний підхід, заснований на ідеї діалогу та консенсусу. На наш погляд, для успішного розвитку демократичного суспільства необхідний постійний діалог щодо інтерпретації минулого, який дозволить сформувати спільні цінності та уявлення про історію [23, с. 184].

Робота з історичною пам'яттю часто використовується як інструмент для створення або підтримки міфів, які слугують для консолідації суспільства навколо певних ідей та політичних рішень. Ці міфи, як правило, створюються для того, щоб виправдати дії влади та забезпечити згоду громадян. У наукових дослідженнях політичний міф розглядається як потужний інструмент конструювання соціальної реальності. На відміну від повсякденного розуміння міфу як неправдивої історії, у науковому контексті він виступає як складна система символів та уявлень, яка формує нашу ідентичність та розуміння світу. Політичні міфи не просто відображають реальність, а й активно її формують. Міфи відіграють фундаментальну роль у конструюванні національної ідентичності, надаючи спільнотам спільну історію та цінності. Через спрощені, але емоційно потужні наративи про минуле, міфи об'єднують людей і створюють відчуття приналежності до певної групи [24, с. 68].

Історик, який займається культурною топографією пам'яті, виступає своєрідним посередником між минулим і сьогоденням, між науковими методами дослідження та суспільними потребами. Його робота не обмежується лише описом минулого, а передбачає активну участь у формуванні колективної пам'яті та національної ідентичності. При цьому історик має враховувати складність та неоднозначність історичного процесу, а також вплив сучасних соціальних і культурних контекстів на його дослідження [43].

1.2. Особливості появи та розвитку конфліктів пам'яті

Історична наука є динамічною системою, в якій постійно відбувається переосмислення минулого. Це явище, відоме як "історичний ревізіонізм", є природним процесом, пов'язаним із розвитком суспільства та зміною наукових парадигм. Кожне нове покоління дослідників ставить перед історією нові запитання, що призводить до перегляду усталених поглядів. Однак, необхідно розрізняти легітимну наукову дискусію та спроби маніпуляції минулим з політичних мотивів.

Аналіз динаміки конфліктів пам'яті є ключовим для розуміння тісного взаємозв'язку між політичними процесами та історичними наративами [7, с. 15]. Політичні еліти часто використовують маніпуляцію минулим як інструмент для легітимізації своєї влади та мобілізації суспільства. Тому дослідження дискурсу еліт, що формують історичні погляди масової свідомості, є надзвичайно актуальним.

Конфлікти пам'яті є багатовимірними явищами, що виникають на перетині історичного, політичного, соціального та психологічного дискурсів. Вони відображають зіткнення різних інтерпретацій минулого, які можуть охоплювати різноманітні сфери суспільного життя: від економіки та політики до культури та мови. Конфлікти пам'яті є результатом боротьби за легітимацію певних історичних наративів та їх використання як інструменту для формування колективної ідентичності. Конфлікти пам'яті часто виникають через різні інтерпретації історичних подій, які можуть бути обумовлені політичними інтересами певних груп. Навіть за наявності документальних доказів, різні сторони можуть надавати їм різне тлумачення, що призводить до протистояння. Особливо гострими конфлікти пам'яті стають тоді, коли владні структури намагаються переписати історію, щоб приховати скоєні злочини або легітимізувати свої дії. Для досягнення цих цілей використовується широкий спектр інструментів: від фальсифікації документів до цензури та репресій [56].

Конфлікти пам'яті часто виникають у суспільствах, що пережили історичні травми [78]. Ці травми слугують фундаментом для різних інтерпретацій минулого, створюючи потенціал для конфліктів між різними групами, які по-різному сприймають та інтерпретують ці події. Нові травматичні досвіди можуть поглиблювати існуючі розбіжності та ускладнювати процес подолання наслідків минулих травм.

Конфлікти пам'яті є складними багатовимірними явищами, які не вписуються в традиційні класифікації конфліктів на конфлікти цінностей та інтересів. Ці конфлікти часто поєднують в собі обидва аспекти, оскільки суперечки щодо інтерпретації минулого можуть одночасно стосуватися як матеріальних інтересів різних соціальних груп, так і їхніх ціннісних орієнтацій. Тобто, конфлікти пам'яті є не лише зіткненням різних поглядів на минуле, але й боротьбою за легітимацію певних цінностей та норм [22, с. 42].

Проблема конфліктів пам'ятей в нашому тобто українському героїчному дискурсі розглядається у вигляді авторських соціально-філософських концепцій героїзму й буттєвого вкорінення людини [82, с. 88]. Переважаючим методом дослідження є рефлексія, а саме філософська, яка дає можливість знайти найбільш сутнісні описи предмету дослідження, тлумачити його на рівні розуміння. Війни пам'яті, на противагу звичайним війнам, проводяться значеннями слів, через це відокмленим методом їхнього дослідження виступає дискурсивний аналіз. Так, слово «визволення» у російсько-українському, російсько-польському чи російсько-чеському конфліктах пам'яті в контексті Другої Світової війни показує різне розуміння. Теперішні інтерпретації минулого наявні в багатьох офіційних документах, а саме у меморіальних законах, указах президентів, виступах офіційних осіб під час відзначення річниць, програмних статтях тощо. Докладне аналізування даного спектру документів дає можливість знайти особливості політики пам'яті різних держав, не дивлячись на те, що переважно всі представники політики наголошують на не використанні історії як форми для політичної боротьби. Тому переходячи на рівень дослідження

конфлікту пам'яті у міждержавних відносинах можна сказати, що «вірус історичного ревізіонізму» вразив не тільки Європу [6, с. 105].

Історична пам'ять часто стає інструментом політичної маніпуляції. Влада може свідомо формувати колективну пам'ять, обираючи, які історичні події та персонажі будуть ушановані, а які забуті. Такий підхід спрощує сприйняття історії для широких мас і полегшує управління суспільною свідомістю. Однак, штучно створена історична пам'ять може спотворювати розуміння минулого та обмежувати можливості для критичного мислення.

Поняття "війни пам'яті" набуло значної популярності в останні десятиліття, хоча його точне походження залишається не до кінця з'ясованим. Як зазначає М. Ауст, це поняття почало активно використовуватися приблизно з 2010 року. Спочатку воно викликало певні занепокоєння серед наукової спільноти, оскільки могло підірвати традиційні підходи до вивчення історії, зокрема, прагнення до примирення та взаєморозуміння між народами. Однак, з часом це поняття стало широко використовуватися для опису конфліктів, пов'язаних з різними інтерпретаціями історичних подій.

Професор П. Робінсон (факультет соціальних наук Оттавського університету) відображає своє бачення на елементи, які зумовлюють перехід національної історії у «війни історичної пам'яті». Вислів «історія для істориків», ймовірно, мала залишитися крилатою фразою серед учених-ідеалістів, через те, що політика має вплив на всі аспекти життя, через що політизуючи безпосередньо історію. Відповідно до слів професора Робінсона [76], це не має бути так, тому, що реальність відображає інший наратив: історія – це політичний інструмент. Прослідковуючи минуле, ми або легітимізуємо, або забираємо легітимність з наших політичних та соціальних систем.

1.3. Управління конфліктами пам'яті у міжнародних відносинах

Правляча політична еліта робить спроби обминути побажання теперішніх громадян і продовжувати правління людьми з використанням тоталітарної

форми, що пробуджує стару проблему не відображення конфліктів, відведення уваги від конфліктів та їх замовчування. Але, необхідно пам'ятати, що значний вплив на замовчування політичних конфліктів на рівні держави здійснює міжнародне співтовариство, яке має на меті применшити масштаби територіального протиборства та недопускання до світових війн сьогодення. Для того, щоб вплив або результат регіонального протиборства не зачепив світові масштаби. Теперішня політика глобалізації, яка несе на меті вирішення політичних конфліктів, має ціль на мирне компромісне врегулювання політичних конфліктів. Для осмислення компромісного механізму взаємодії між суб'єктами протиборства необхідно визначити рівень конфлікту [40, с. 95].

Так звана політика пам'яті передбачає цілеспрямований вплив держави на формування колективної історичної пам'яті. Цей вплив здійснюється через різноманітні інструменти: розробку державних стандартів історичної освіти, створення офіційних наративів про минуле, використання символіки та ритуалів, а також маніпуляцію топонімікою. Таким чином, влада формує певну інтерпретацію минулого, яка відповідає її політичним інтересам.

У контексті глобалізації питання історичної пам'яті набувають міжнародного виміру. Конфлікти пам'яті, які раніше були внутрішньодержавними проблемами, тепер впливають на відносини між країнами. Для ефективної міжнародної співпраці та побудови миру необхідне вирішення цих конфліктів, що передбачає діалог, взаєморозуміння та пошук спільних історичних наративів. Примирення між різними соціальними групами на національному рівні є важливою передумовою для стабільного розвитку держави та її інтеграції в міжнародні відносини. Україна, не зважаючи на багаторічні коливання, всеж ствердила свій курс на європейську інтеграцію [2, с. 73].

У процесі формування значень реального життя, які стають основою для інтерпретації історичного минулого, взаємодіють культурні структури. У межах нової постмодерністської наукової парадигми, зокрема в культурній соціології, з'являється концепція «культурних структур». Культура розглядається як

автономна сфера, що суттєво впливає на розвиток соціальних інститутів і взаємодій. Культурні структури визначаються як внутрішні, приховані та переважно несвідомі механізми діяльності індивідів, які формуються у контексті відносно стабільних смислів соціального буття. Ці смисли мають структурний характер і є результатом соціального виробництва. Сучасне суспільство інтерпретується як текст, сенс якого змінюється залежно від його прочитання [21, с. 7].

Одним із ключових способів впливу держави на формування історичної пам'яті є ухвалення законодавчих актів, які встановлюють офіційні інтерпретації історичних подій. Так звані «закони пам'яті» або «меморіальні закони» у своїй основній суті представляють собою правові норми, що регламентують вибіркові та схвалені державою наративи про минуле. М. Мелксоо описала пам'ять як «референтний об'єкт безпеки», зазначивши, що використання таких законів спрямоване на забезпечення національної безпеки через процес сек'юритизації [100]. Законодавчі акти, що регулюють політику пам'яті, встановлюють офіційно підтримані державою інтерпретації ключових історичних подій, увічнюють пам'ять жертв злочинів минулого, а також вшановують героїв і події, важливі для національних чи соціальних рухів. Вони також сприяють поширенню певних наративів про минуле, забороняючи, наприклад, пропаганду тоталітарних ідеологій чи криміналізуючи заперечення, применшення, схвалення або виправдання дій, які згідно з міжнародним правом визнаються геноцидом чи злочинами проти людяності [102]. Починаючи з 2005 року, термін «право пам'яті» став використовуватися в міжнародному контексті для позначення законів і резолюцій, ухвалених національними чи наднаціональними органами, що регулюють інтерпретацію історичних подій [12].

Привернемо увагу на виклики контраверсійності, які постають під час конструювання офіційної інтерпретації історичних подій. Всередині держави це може проявлятися наступним чином:

– наративи національного минулого суттєво відрізняються й навіть суперечать одне одному, що зумовлено підтримкою чи протидією різних груп інтересів, які прагнуть утвердити власне бачення історії.

– спостерігається розрив між офіційними інтерпретаціями історичних подій та родинною, локальною чи регіональною пам'яттю.

– особисті спогади часто не узгоджуються з державними трактуваннями минулого. Важливо підкреслити, що особиста пам'ять як впливає на національну пам'ять, так і формується нею, хоча ці два аспекти можуть не збігатися. Безперечно, «культура пам'яті, яка не здатна забезпечити зв'язок між досвідом окремих громадян та офіційними інтерпретаціями політичних інституцій, не має перспективи довготривалої стійкості» [105].

У міжнародних та міждержавних відносинах часто виникають серйозні ускладнення, коли національна пам'ять однієї держави вступає в конфлікт із національною пам'яттю іншої держави або колективною пам'яттю інших політичних націй. У таких ситуаціях можуть навіть розгортатися так звані «війни пам'ятей». Пошук шляхів досягнення взаєморозуміння, уникнення спокуси звинувачувати, таврувати чи засуджувати «іншого» [12] виявляється вкрай складним. Зважене врахування цих суперечностей є ключовим для зміцнення національної єдності та формування такої політики пам'яті, яка здатна відображати суспільну багатоманітність і залишатися відкритою до взаємодії з різними суб'єктами, що формують національну пам'ять.

Документування злочинів військової агресії – це робота з «живою» пам'яттю, яка потребує високого професіоналізму. Особлива увага приділяється взаємодії з так званими «професійними» свідками, протидії ворожій пропаганді, управлінню власною емоційною вразливістю та розв'язанню проблем кібербезпеки й інших викликів. Цей процес включає постійний пошук джерел, тем, а також залучення фахівців у сфері сторітелінгу, усноісторичних досліджень, права, веб-дизайну та інших напрямів. Системне багатостороннє партнерство, міждисциплінарний підхід, науковий аналіз і консолідація

академічних зусиль навколо подій війни можуть значно зміцнити національну стійкість і посилити міжнародні позиції України.

Управління конфліктами пам'яті у міжнародних відносинах є складним і багатогранним процесом, що охоплює політичні, історичні та соціальні аспекти. Історична пам'ять має важливу вирішальну роль в утворенні національної ідентичності та визначенні зовнішньої політики держав. Особливе значення має те, як уряди та міжнародні інституції користуються або навіть маніпулюють історичними наративами, щоб впливати на політичні відносини та забезпечити власні внутрішні легітимності.

Історична пам'ять — це, по суті, поєднання різноманітних (як наукових, так і псевдонаукових) знань та масових уявлень суспільства про своє минуле. Натомість історична політика є сферою впливу держави, яка спрямована на формування лояльних громадян, об'єднаних ідеєю спільного минулого та узгодженим баченням майбутнього. Традиційно державна історична політика реалізується через освітню систему та офіційні святкування. У цьому контексті підручники з історії стають важливим засобом впливу, а під час свят запроваджуються ритуали — комеморативні практики, що мають на меті згуртувати громадян [62].

Конфлікти пам'яті виникають, коли різні держави або спільноти по-різному трактують історичні події, що ускладнює діалог і співпрацю на міжнародному рівні. Для розв'язання таких конфліктів міжнародні інституції використовують інструменти дипломатії пам'яті, зокрема офіційні вибачення, створення спільних історичних комісій і організацію меморіальних заходів. Ці підходи спрямовані на подолання історичних травм і досягнення примирення, однак вони можуть також загострювати напруження, якщо сторони намагаються нав'язати свою домінуючу версію історії.

Важливою складовою врегулювання конфліктів пам'яті є здатність досягати політичних компромісів і готовність враховувати різні трактування історії. Однак процес ускладнюється, коли пам'ять політизується, а історичні наративи стають засобом виправдання сучасної політики або територіальних

претензій. У міжнародних відносинах часто спостерігається використання історичної пам'яті як інструмента впливу, зокрема через прагнення контролювати громадський простір і символічні ресурси.

Сьогоднішня політична дійсність вимагає комплексного підходу, який враховує не лише національний та місцевий рівні, а й транснаціональні контексти формування політичної пам'яті. Вплив транснаціональних акторів на ці процеси стає все більш помітним. Як зазначають Сара Дібріс Маккуейд і Сара Генсбургер на прикладі Північної Ірландії, де відсутня єдина національна ідентичність, транснаціональний та місцевий рівні відіграють ключову роль у конструюванні політичної пам'яті. Автори роблять акцент на необхідності багаторівневого аналізу, який би дозволив дослідити взаємодію цих масштабів у конкретних політичних контекстах [92].

Формування спільної європейської ідентичності неможливе без виходу на транснаціональний рівень та створення колективної «європейської пам'яті». Європейська політика пам'яті спрямована на «колективізацію історичної пам'яті», об'єднання різноманітних національних та регіональних історичних наративів у спільний європейський контекст [93]. При цьому визнається важливість збереження національних особливостей, але водночас заохочується активна участь європейських держав у процесі переосмислення власного минулого під егідою європейських інституцій.

Політика пам'яті має на меті забезпечення інтересів інших сфер державного управління, що підкреслюють про її інструментальний характер. Інструментальна функція колективної пам'яті помітно відображається в міждержавних взаємовідносинах у процесі знаходження зовнішньополітичних векторів співробітництва та розбудові глобальних міжнародних відносин. Через це значення має як зміст пам'яті, так і форми її репрезентації. Елементи пам'яті мають свій вияв у різноманітних формах: від окремих ритуалів дипломатичного протоколу до глобальних геополітичних орієнтирів, зазначених через «традиції» міжнародної співпраці (традиційні союзники / суперники). До них також входять місцеві особливості дипломатичного прийому (до прикладу

український звичай зустрічання іноземних гостей з хлібом та сіллю), обов'язкові ритуали вшанування пам'яті за участю закордонних делегацій (принесення квітів до меморіалів загиблим у Другій Світовій війні, жертвам Голодомору, Голокосту).

З цього випливає, що управління конфліктами пам'яті у міжнародних відносинах потребує гнучкого підходу, який включатиме визнання всіх можливих історичних інтерпретацій, покращення діалогу та пошуку взаємоприйнятних рішень, які будуть враховувати національні інтереси і потреби міжнародної стабільності.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ

2.1 Історична пам'ять про Другу світову війну як компонент міжнародного політичного дискурсу

Голокост є центральним елементом пам'яті про Другу світову війну завдяки своїй унікальності. Саме під час Голокосту вперше в новітній історії цілі народи опинилися під загрозою знищення виключно з ідеологічних мотивів, без будь-яких воєнно-політичних чи прагматичних підстав. Хоча геноциди мали місце і раніше, наприклад, під час Першої світової війни (вірменський геноцид), вони відрізнялися за масштабами, методами та мотивацією. Якщо під час Першої світової війни геноцид обмежувався територією Османської імперії та був пов'язаний з її експансіоністськими амбіціями, то Голокост охопив всю окуповану нацистами Європу і був результатом расової ідеології нацизму [20, с. 114].

У період тоталітарної системи багато аспектів війни з різних причин замовчувалися або свідомо спотворювалися. На жаль, сучасні дослідження цієї тематики також часто зазнають надмірної політизації, впливу політичної кон'юнктури та особистої упередженості. Такий підхід до формування історичної пам'яті істотно викривлює сприйняття минулого, сприяє формуванню нігілістичних поглядів і запереченню подвигів та внеску українського народу у Перемогу над нацизмом. Викривлення та спотворення пам'яті про війну руйнують спадкоємність поколінь і зв'язок між епохами. Важливо продовжувати викривати злочини сталінського режиму, критично осмислювати часи командно-адміністративної системи та вести дискусії щодо складних моментів історії. Однак, незмінними залишаються факти злочинної природи гітлерівського режиму та його політики, а також здійснення нацистами й їхніми союзниками нападів на країни Європи та СРСР. Так само не можуть вважатися борцями проти тоталітаризму ті, хто співпрацював із фашистами, сприяючи їхнім кривавим злочинам проти людства [51, с. 95].

Важливим аспектом збереження пам'яті про війну є дослідження того, як її образ представлений у системі освіти, зокрема у шкільних програмах. Слушною є думка Ненсі Попсон, яка наголошує на значущості підручників: «підручники є ключовим освітнім засобом, через який молодому поколінню передаються цінності та норми політичної й соціальної системи» [104, с. 326].

Міф про Велику Вітчизняну війну базується на оповіді про героїчну Велику Перемогу Радянського Союзу та його роль у порятунку людства від фашистського поневолення й знищення. Основними складовими цього міфу є міфологеми, такі як морально-політична єдність радянського суспільства, керівна роль компартії, гармонія між партією і народом, фронтом і тилом, радянський патріотизм, масовий героїзм і дружба народів СРСР [26, с. 2]. У межах цього історичного наративу головними учасниками війни зображувалися Червона армія та німецькі фашисти, а українці вважалися або бійцями Червоної армії, які воювали «за Родіну, за Сталіна», або «співробітниками фашистів» [25]. Цей міф підкріплювався монолітною інтерпретацією історії, будівництвом меморіалів і пантеонів «визволителям Європи» (зокрема, пантеонів героїв Вітчизняної війни, бюстів генералів, монументів «Слава» та «Перемога»), а також запровадженням нових свят і пам'ятних дат. За радянських часів героїчний міф про Велику Вітчизняну війну був настільки впливовим, що й досі залишається важливим моральним орієнтиром для багатьох жителів Півдня та Сходу України. Прихильники цього наративу категорично протистоять будь-яким спробам переосмислення причин, ходу чи наслідків війни, розглядаючи їх виключно як фальсифікацію історії та «обілення імперіалізму» [73, с. 195].

З огляду на ці передумови, виникає питання: чи можлива взагалі колективна європейська пам'ять про Другу світову війну? Багато спостерігачів висловлюють занепокоєння, що відкриті розбіжності у трактуванні значення історичних подій можуть спричинити серйозний розкол між європейськими націями. Однак приклад примирення між Німеччиною та Францією після 1945 року демонструє інший шлях. Попри трагічне та криваве минуле, обидві країни змогли розпочати процес примирення, що включав поступове зближення

соціальних, політичних і культурних структур, спрямованих на осмислення спільного минулого. Важливо зазначити, що в європейському історичному контексті з часом зменшилася тенденція сприймати французів і німців як ворожі племена, поділені міфом про спадкову ворожнечу. Натомість поступово утвердився більш комплексний погляд на історію, що враховував спільну боротьбу з нацизмом, де і нацисти, і їхні союзники розглядалися як загальний ворог.

Багато європейських конфліктів пам'яті були досліджені на наднаціональному та транснаціональному рівнях. Вони формують своєрідні концентричні кола навколо ключової історичної події Західної Європи — Голокосту, тоді як у східній частині континенту вони зосереджуються на темі ГУЛАГів, особливо в контексті «Кривавих земель» у період між 1933 і 1945 роками. Окрім цього, увага дослідників спрямована на расистські колоніальні конфлікти, які часто призводили до геноциду, етнічних чисток на європейській периферії (від Вірменії до Боснії), а також на розповіді про успіхи європейської інтеграції після 1945 року. Однією з головних труднощів у тому, як Європа осмислює минуле, є спроба висвітлити тему промислового та адміністративного знищення євреїв, не применшуючи історичної ваги Голокосту й одночасно не ігноруючи масштабів винищення «класового» та «народного ворога» в радянській сфері. Виклик полягає у знаходженні форми вшанування, яка б належно відображала цей трагічний досвід, не зводячи обидві диктатури до однієї площини. Важливо зберігати контекст хронології подій та місць, де вони відбувалися. Для окремої людини система, яка стала її катом, могла бути не такою важливою, але для історичного аналізу ці відмінності мають значення і повинні враховуватися в ритуалах пам'яті. Баланс у цьому питанні досягався лише зрідка і далеко не одразу. У більшості випадків групи жертв розглядалися за принципом їхньої значущості та порівнювалися між собою, прирівнюючи досвід жертв нацистського режиму до жертв комунізму. Це створювало враження, ніби трагедії можна взаємно компенсувати. Нерідко досвід однієї групи применшувався, тоді як досвід іншої

перебільшувався. Це призводило до цинічних спроб підрахунку загиблих, щоб дискредитувати «іншу сторону» та встановити пріоритетність власних втрат.

Ті, хто акцентує увагу переважно на Голокості, часто, свідомо чи несвідомо, сприймають сталінський терор як менше зло або навіть виправдовують його, вважаючи, що комунізм, на відміну від нацизму, мав гуманніші наміри і прагнув створити більш розвинене суспільство. З іншого боку, ті, хто зосереджує увагу на ГУЛАГах, нерідко ігнорують складність ситуації, коли частина сталінських жертв була також залучена до колаборації з нацизмом. У будь-якому разі, така однобокість веде до применшення сталінської диктатури після 1945 року, поширюючи уявлення про те, що Центральна та Східна Європа, яка постраждала від нацистської окупації, була ніби «звільнена» і «очищена» радянськими військами.

2.2. Відмінності історичної пам'яті про Другу світову війну у представників країн-учасників

Підходи до висвітлення нацистсько-радянського пакту різнилися залежно від країни. У Німеччині медіа зосереджувалися на його впливі на колективну пам'ять повоєнного німецького суспільства. У Франції обговорення цього питання часто включало переосмислення подій 1939 року, зокрема із наголосом на відповідальності Радянського Союзу за початок війни. Польські медіа, своєю чергою, акцентували увагу на трагедії Польщі як держави, яка стала жертвою одночасної агресії з боку нацистської Німеччини та Радянського Союзу.

Попри ці розбіжності, вдалося виявити й деякі спільні підходи. Зокрема, ідея про те, що нацистсько-радянський пакт був спрямований на поділ Європи на сфери впливу між Німеччиною та Радянським Союзом, знаходила відображення в українських, французьких, німецьких, польських і британських медіа. Очікувано, що російська преса не підтримувала цю інтерпретацію, яка розглядала пакт як частину тоталітарного плану підкорення континентальної Європи.

Аналіз висвітлення нацистсько-радянського пакту в російських ЗМІ демонструє значну відмінність від загальноприйнятих історичних інтерпретацій у решті Європи. Цей дисонанс підкреслює тривалий вплив Другої світової війни на сучасну політику та історичну пам'ять. Два домінуючі наративи в російських медіа прагнуть виправдати пакт як раціональний політичний крок, спрямований на стримування німецької агресії, та звинувачують західних критиків у подвійних стандартах. Такий підхід істотно відрізняється від консенсусу в європейській історичній науці, що підкреслює складність процесу подолання наслідків минулого конфлікту.

Європейська інтеграція, що розпочалася після Другої світової війни, хоча й досягла значних успіхів, все ще стикається з фундаментальними викликами. Одним з найважливіших серед них є необхідність розв'язання складних питань спільного минулого, зокрема, пов'язаних з Другою світовою війною. Цей конфлікт продовжує залишатися центральною точкою розбіжностей в історичній пам'яті європейських народів, перешкоджаючи формуванню єдиного наративу про минуле континенту. [61]

Історія Другої світової війни стала підґрунтям для нових режимів, які виникали після неї. «У Східній Європі легітимність комуністичних режимів, які прийшли до влади після Другої світової війни, була побудована навколо цього наративу про те, що «тільки Радянський Союз може гарантувати нашу безпеку від німецької загрози», – каже Ян Т. Гросс, експерт з післявоєнної радянської та східноєвропейської політики та Голокосту та почесний професор Прінстонського університету. «Але всередині панує велика тривога» [66].

Ми живемо у світі, який певною мірою постав під тиском Другої світової війни. З нею тісно взаємопов'язані і Ялта (як світопорядок), і Нюрнберг (як юридичний прецедент для міри покарання військових злочинців), і холодна війна (як політико-ідеологічне протиборство між Сходом і Заходом, комунізмом і демократією). Практично кожна держава учасниця Другої світової війни має свою модель пам'яті цієї війни. Зазвичай ця пам'ять має роздвоєність і конкурентність [95].

Історична пам'ять про Другу світову війну є полісемантичним феноменом, що характеризується різноманітністю інтерпретацій та оцінок подій. Різні країни-учасниці конфлікту, а також різні соціальні групи в межах однієї країни, пропонують часто суперечливі наративи щодо війни. Це явище, яке В. Гриневич називає «війною пам'ятей», свідчить про те, що історична пам'ять є не лише відображенням минулого, але й інструментом у боротьбі за політичну та ідеологічну владу. [53, с. 145]

Дослідження історичної пам'яті про Другу світову війну виокремлюють кілька моделей інтерпретації подій. Західноєвропейська модель, зокрема, розглядає війну як катастрофу безпрецедентного масштабу, акцентуючи увагу на злочинах проти людяності, особливо Голокості. Представники цієї моделі досліджують як великомасштабні історичні процеси, так і повсякденне життя людей у воєнний період, підкреслюючи важливість питань каяття та примирення. [4, с. 114-115]

Націоналістична, антитоталітарна модель пам'яті про II світову війну зосереджена на аналіз подій 1939–1941 рр., розтрактовуючи події «золотого вересня» як агресію Радянського союзу проти Польщі.

Російська модель має підґрунтя у багатьох тезах, до яких включено основні твердження про економічну доцільність ГУЛАГу, роз'яснення значень Перемоги як цілковитого позитиву комунсистеми [33, с. 36].

Роль британської королівської родини у збереженні пам'яті про Голокост підкреслює особливу значимість монархічних інститутів у формуванні національної історичної пам'яті. В багатьох країнах з монархічною формою правління монарх виконує функцію морального авторитету та об'єднувальної фігури, що формує національний наратив. В контексті Голокосту британська королівська родина виступає як важливий елемент національної ідентичності, символізуючи відданість демократичним цінностям та засудження тоталітаризму. [20, с. 115]

Проводяться заходи, присвячені найбільшій військово-десантній операції в історії – висадці союзників у Нормандії (1944), яка стала ключовим етапом

їхнього успішного наступу в Європі. Зокрема, урочистості з нагоди 75-ї річниці цієї події розпочалися в британському Портсмуті. У центрі уваги святкувань були ветерани операції, а серед гостей були провідні лідери євроатлантичних держав: королева Великої Британії Єлизавета, прем'єр-міністр Тереза Мей, президент США Дональд Трамп, канцлер Німеччини Ангела Меркель, президент Франції Еммануель Макрон та інші. До річниці також приурочили встановлення масштабного монумента у французькому Версюр-Мері, регіон Нормандія, із викарбуваними іменами понад 20 тисяч британців, які загинули під час операції. Частково фінансування проекту забезпечив уряд Великої Британії. Друга світова війна є переломним моментом в історії США у XX столітті, і її розуміння потребує базових знань військової історії. Ігнорування цієї теми в американських школах та університетах загрожує «стиранням національної пам'яті», що є неприпустимим. Брак знань про військові конфлікти в історії країни знижує здатність громадян США приймати обґрунтовані рішення щодо військових питань, які є їхньою відповідальністю як платників податків і членів суспільства [9].

Розуміння Другої світової війни, яка стала ключовим моментом в історії США у XX столітті, потребує базового знання основних понять і термінів військової історії. Ігнорування військової історії в американських школах та університетах фактично означало б «втрату національної пам'яті», чого суспільство не може собі дозволити. Відсутність обізнаності про війни в історії США підриває здатність громадян робити обґрунтовані рішення щодо військових питань, які вони повинні ухвалювати як частина суспільства та платники податків [109].

Розуміння історії Другої світової війни починається з вивчення досвіду та думок тих, хто брав у ній участь. У червні 1984 року президент Рейган розпочав свою промову на американському кладовищі біля пляжу Омаха в Нормандії, цитуючи листи між Лізою Занаттою Хенн і її покійним батьком, солдатом Першої дивізії, який висадився в першій хвилі на пляжі Омаха 6 червня 1944 року. Лише після цих зворушливих цитат рядового Занатти президент Рейган

висловив свою думку про історичне значення Нормандії: ця висадка стала початком вирішальної кампанії союзників, яка привела до перемоги на Заході та гарантувала там свободу на довгі роки. Хоча на той час слова Рейгана здавалися сміливими, вони отримали підтвердження кількома роками пізніше, коли холодна війна несподівано завершилася [36].

Останнім часом у Китайській Народній Республіці помітно поживався інтерес до пам'яті про Другу світову війну. Яскравим прикладом цього стало святкування 70-ї річниці Дня перемоги над Японією (VJ Day) у 2015 році, коли Сі Цзіньпін спостерігав за грандіозним військовим парадом і виступав перед світовими лідерами з трибуни на площі Тяньаньмень у центрі Пекіна [91].

Рішення відновити та переосмислити пам'ять про Другу світову війну було офіційно ухвалене на засіданні Політбюро в Пекіні 30 липня 2015 року, за кілька тижнів до 70-ї річниці Дня VJ. На навчальній нараді, яку очолював Сі Цзіньпін, він підкреслив, що поточний рівень досліджень історії боротьби китайського народу проти японської агресії є недостатнім, зважаючи на важливість цієї війни. Сі наголосив на необхідності «правильного підходу» до історії та ефективної пропагандистської роботи, виокремивши три ключові теми для детальнішого опрацювання [112]: значущість війни китайського народу; її важливе місце в глобальній боротьбі проти фашизму; і центральну роль Комуністичної партії Китаю у досягненні перемоги. Це закрите засідання стало переломним моментом, коли офіційний китайський дискурс перейшов від акценту на образі жертви до образу переможця. Політичні наслідки цього зсуву почали проявлятися лише нещодавно.

У лютому 2018 року президент Польщі Анджей Дуда підписав закон, який забороняє звинувачення польської держави чи народу у співучасті або відповідальності за злочини, скоєні нацистами під час Другої світової війни. Це рішення пояснювалося необхідністю «захисту доброго імені Польщі та польського народу». Однак історики зазначають, що в польському суспільстві, де антисемітизм був широко поширеним, лише небагато неєврейських поляків намагалися допомогти своїм єврейським сусідам під час окупації. Закон,

відомий як «Закон про Голокост», забороняв використання таких виразів, як «польський табір смерті», оскільки це могло створити враження, що табори були створені чи керувалися Польщею [66].

Головною державною установою, що займається збереженням і популяризацією історичної пам'яті про Другу світову війну, є Інститут національної пам'яті (ІНП). Його створення стало можливим завдяки ухваленню словацьким парламентом у 2002 році Закону про національну пам'ять. Відповідно до офіційно визначених завдань, діяльність ІНП спрямована на об'єктивне та всебічне вивчення періоду несвободи. Інститут співпрацює з Генеральною прокуратурою Словацької Республіки, надає інформацію державним органам, збирає й опрацьовує дані про цей період, а також співпрацює з іншими національними та міжнародними організаціями, зокрема архівами, музеями, бібліотеками й меморіалами концентраційних і трудових таборів [8, с. 58].

У сучасній історичній пам'яті чітко розмежовуються дві теми: визволення від фашизму та критичний погляд на дії радянських визволителів. Їхній виключно позитивний образ вважається міфом, створеним комуністичною владою. Відповідальність за злочини проти словацького цивільного населення покладається як на відступаючий Вермахт, так і на наступаючу Червону армію. Як зазначає один із провідних словацьких істориків І. Каменец, це включало «щоденні крадіжки, гвалтування жінок і дівчат, неконтрольоване насильство, а головне – депортацію десятків тисяч словацьких громадян до ГУЛАГів» [97, s. 75].

Особливу роль у формуванні історичної пам'яті відіграє «усна історія». Зокрема, урядовий проєкт першої половини 1990-х років під назвою «Мала історія чесько-словацьких відносин» привів до публікації кількох томів спогадів очевидців. Другий том був присвячений подіям періоду Другої світової війни [101]. Інтерв'ю проводилися з людьми різного соціального походження, рівня освіти, віросповідання та політичних поглядів. Одним із ключових елементів історичної пам'яті стали мотиви страху й алібізму, які

визначали поведінку індивідів у повсякденному житті 1939–1945 років. Влада, прагнучи контролювати суспільство, не лише враховувала ці почуття, а й активно використовувала їх для маніпуляцій. У результаті в поведінці населення домінували не політичні переконання, а страх за життя, роботу та сім'ю [96, s. 21–22].

Західним європейцям важливо усвідомити взаємозв'язок між нацизмом і сталінізмом у їхньому регіоні, а також зрозуміти, як ці два тоталітарні режими взаємодіяли через своєрідну «антагоністичну співпрацю», що сприяла радикалізації. Існує глибокий зв'язок між мільйонами жертв Голодомору в Україні, загиблими в Голокості, масовими депортаціями за сталінським режимом, тими, хто помер у нацистських концтаборах, і етнічними чистками після Другої світової війни, які забрали життя щонайменше 14 мільйонів людей у Польщі, країнах Балтії, Україні та Білорусі. Ця цифра не включає загиблих унаслідок бойових дій. Пакт Молотова-Ріббентропа яскраво продемонстрував зневагу обох диктаторів до народів і країн, які опинилися між ними. Русифікація та політика «життєвого простору» (Lebensraum) хоч і не були ідентичними, але доповнювали одна одну, створюючи смертельну комбінацію. Об'єднуювальною ланкою для обох систем була ненависть до євреїв, що зводила їх ідеології до спільного знаменника.

Експансія російської політики пам'яті значно полегшилася через різниці в механізмах і режимах ідеологізації історичної пам'яті в Росії та Україні. Т. Журженко на прикладі російського та українського підходів до пам'яті про Другу світову війну добре демонструє ці відмінності. У Росії існує загальний консенсус щодо ролі Другої світової війни в національній історії, в той час як в Україні пам'ять про війну характеризується «плюралізмом наративів і форм», виразно проявляючи регіональні відмінності. Якщо в Росії політика пам'яті в 2000-х роках стає монополією режиму та стандартизується [47, с. 137–168], то в Україні спостерігається ідеологізація різних версій минулого, спрямована на електоральну боротьбу [38, с. 104–105]. Ці обставини зробили українське поле пам'яті вкрай вразливим до зовнішніх впливів.

Сьогодні активно поширюється пропаганда історичної пам'яті, що відрізняється від російської / радянської, проте часто зберігаються ті самі форми подачі: архетипні конструкції «ми – вони», «добро – зло», «свій – чужий», «герой – ворог», які, за словами політолога Ю. Шайгородського, є ефективним інструментом створення суспільних міфів [85, с. 84]. Подібні системи оціночних координат були характерні для ідеології СРСР, але не зазнали значної деконструкції в пострадянський період.

Інтерпретація конкретних етапів взаємодії між Україною та Росією є головною відмінністю між двома версіями наративами української історії. Один з цих наративів можна зазначити як східнослов'янський чи радянський; перший термін акцентує на фокусі на східнослов'янській спільноті, тоді як другий відображає, як цей наратив був сформований в офіційному радянському дискурсі, який був підтриманий пострадянськими прихильниками. Цей наратив зберігає радянське розуміння про спільну історію східнослов'янських народів, розглядаючи як Російську імперію, так і СРСР як добровільні союзи українців і росіян.

Міжнародні інтереси та зовнішні впливи також відіграють важливу роль у формуванні політики пам'яті країни. При аналізі прагнень України до інтеграції важливо враховувати не лише потребу в стандартизації різних секторів, таких як економіка, право, промисловість та освіта, а й значення включення до відповідних меморіальних практик. Вибір зовнішньополітичного курсу виступає як вибір між різними цивілізаційними моделями політики пам'яті, що ставлять проти одне одного Європу і Росію. У кожному випадку спільною рисою історичної пам'яті є її використання для формування цивілізаційної ідентичності, чи то в рамках Європейського Союзу, чи в концепції «руського мира».

Натомість антирадянська або націоналістична перспектива трактує інтеграцію України в російські державні структури як акт імперського підкорення, здійснений через насильство. Ці різні наративи пропонують альтернативні трактування Голодомору та УПА: націоналістична позиція

вважає Голодомор 1932–1933 років геноцидом українського народу, тоді як східнослов'янський наратив сприймає його як трагедію, що залишила слід на всіх радянських народах, приписуючи відповідальність за злочини сталінському режиму, а не російському імперіалізму [107].

Також існують різні погляди на Українську Повстанську Армію, націоналістичну військову організацію 1940-их та початку 1950-их років: антирадянський наратив трактує її вояків як борців за незалежність, а східнослов'янський – як нацистських колаборантів [67]. Саме східнослов'янська версія радянського минулого, зокрема стосовно цих двох контрверсійних явищ, отримала відкриту підтримку Росії після приходу В. Путіна до влади в 2000 році, що знайшло відображення в російському політичному та медійному дискурсі, який також поширюється в Україні [35].

Великий вплив на формування історичної (соціальної) пам'яті про Другу світову війну чи Велику Вітчизняну війну, особливо в східних регіонах країни, що межують з Росією, має російська офіційна (політична) і суспільна думка, яка часто намагається пропагувати «славне минуле Радянського Союзу». Як відомо, у грудні 2010 року прем'єр-міністр Росії В. Путін здивував українську громадськість заявою, що Росія виграла б Другу світову війну і без України та інших союзних республік. Крім того, в Росії сьогодні фактично відбувається реабілітація сталінських методів управління. Зокрема, російський соціолог Б. Дубін зафіксував розлам у національній свідомості своїх співвітчизників щодо Сталіна, де існують два суперечливі образи – Сталіна-тирана і Сталіна-переможця у війні, при цьому 2/3 дорослого населення країни підтримують обидва ці образи [89, с. 244].

В загальному контексті воєнної пам'яті Україна виконувала багато ролей, інколи абсолютно протилежних: вона була жертвою сталінської та гітлерівської окупації, країною опору двом тоталітаризмам, «колаборантом» і країною-переможцем та засновником ООН, вона вдруге програла боротьбу за незалежність і національну державність [27, с. 114]. Таке різноманіття ролей робить Україну сьогодні мікрокосмом зіткнення колективних пам'ятей про

війну та її спадщину, а також стратегічним полем для боротьби за національну ідентичність.

2.3 Вплив історичної пам'яті про Другу світову війну на сучасні міжнародні відносини

Європейський парламент схвалив резолюцію, у якій зазначається, що Друга світова війна була розпалена не тільки нацистською Німеччиною, а й Радянським союзом. Два диктаторських режими співпрацювали у політичній, економічній і військовій галузях, та домовилися про поділ Європи, оформивши своє рішення у Пакті Молотова-Ріббентропа та його таємних прококолах. В резолюції також зазначається, що після перемоги над нацистським режимом та закінчення Другої світової війни деякі європейські країни отримали змогу на основі примирення розпочати своє відновлення, у той час, як інші європейські країни внаслідок Ялтинської угоди, залишилися під радянською окупацією та комуністичною диктатурою на пів століття та продовжували бути позбавленими свободи, суверенітету, гідності, прав людини та соціально-економічного розвитку. Хоча злочини нацистського режиму дістали засудження та покарання під час Нюрнберзьких трибуналів, – йдеться в тексті резолюції, – все ще є нагальна потреба підвищити обізнаність та надати моральну та правову оцінку злочинам комуністичних диктатур; злочини, вчинені нацистською Німеччиною та Радянським Союзом у масштабах, досі небачених у історії, проти людей, що призвело до поневолення багатьох людей та позбавило їх основних та невід'ємних прав, кваліфікуються як воєнні злочини та злочини проти людяності [79].

У Російській Федерації приниження як історичної, так і сучасної боротьби України за незалежність стало частиною офіційної державної політики. Однією з основних перешкод для сучасних досліджень історії руху Опору в Східній Галичині є здебільшого застаріла радянська термінологія та відсутність єдності в термінах серед сучасних українських науковців.

Важливим внеском у загальну наукову працю є тритомна серія «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр.», що була видана в 1967–1969 роках. До цього проекту були залучені провідні фахівці республіки, що дозволяє використовувати великий і різноманітний фактичний матеріал.

Радянські історики розглядали роботи західних дослідників як фальсифікацію історії війни, спрямовану на очорнення політики СРСР та приниження його внеску в розгром фашизму [50]. З самого початку цей підхід характеризувався відмовою від сприйняття праць західних авторів. Такі дослідження не сприймалися як альтернативна точка зору, яка могла б допомогти глибше зрозуміти історичний процес. Оцінки, висновки та думки «буржуазних історіографів», що не відповідали радянським уявленням, відкидалися як ворожі. Радянські історики стверджували, що буржуазна історіографія США, Великої Британії та ФРН далека від наукового підходу в аналізі боротьби радянських партизан, оскільки її метою було формування у читачів негативного образу радянських партизан і радянського народу [59, с. 303].

Дослідники з Радянського Союзу пеконували, що більшість результатів буржуазної історіографії базуються на спогадах фашистських генералів та українських буржуазних націоналістів. Р. Смаль-Соцький висвітлює контрастні погляди населення Західної та Східної України на німців, аналізуючи політичні настрої в Західній Україні через призму національно-державницької концепції, що включала прагнення до національної незалежності, навіть якщо це означало підтримку німецької армії. На противагу від радянської історіографії, яка трактувала український націоналістичний рух винятково негативно, зарубіжні дослідження, зокрема роботи представників української діаспори, пропонують різні інтерпретації конкретних подій. Така ситуація пояснюється тим, що деякі автори належали до «бандерівської» фракції ОУН, а інші — до «мельниковської», що відображало суперництво між цими групами, яке розпочалося в 1940 році і збереглося в історичних працях. Серед перших

виділяється робота М. Лебеда «Українська повстанська армія», що відображає бандерівське бачення незалежницького руху в період Другої світової війни. Після М. Лебеда П. Мірчук представив бандерівську концепцію визвольного руху. Використовуючи оригінальні документи, він у 1953 році видав «Історію УПА 1942–1952». У своїй праці «Україна та Німеччина у Другій світовій війні» Мірчук приділив увагу антинацистському опору та державотворчій діяльності українського націоналістичного підпілля [13].

Між німцями та голландцями виникло кілька вторинних напруженостей. Провідна роль Німеччини в Європі спричинила почуття історичного реваншизму в Італії та Греції. Народи колишньої Югославії далеко не готові до «вирішення минулого», як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівнях, з огляду на давні суперечності (Косово), конфлікти першої половини 20 століття та громадянську війну після 1991 року. Колоніальна історія Європи, яка досі має вплив на сучасні міграційні моделі та ставлення до ромів, майже не обговорювалася. Невтішне продовження дискримінації досі залишається актуальним.

Яскравим прикладом є агресивний спосіб, яким в Україні формується колективна пам'ять. Якщо б ви провели останні 70 років на Місяці, а потім повернулися, щоб вивчити поточні дії українських націоналістів і партизанські настрої в Росії, ви могли б подумати, що «Велика Вітчизняна війна» (1941–45) досі триває. В Україні навіть стверджують, що «фашисти» при владі в Києві, а Майдан нібито захопили нацистські колабораціоністи. Сепаратисти в Донецьку та Криму розмахують червоними прапорами з серпом і молотом і зображенням Сталіна, ніби диктатор все ще при владі. Хоча ці символи та знаки часто використовуються для маніпуляцій, вони також відображають невігластво людей, які ніколи не ставили під сумнів історичні події [99].

Це показує, що може статися з суспільствами, які так і не здатні досягти самокритичної дистанції. Це особливо стосується російського суспільства та частини російськомовного населення України, які в складний період пострадянської трансформації спиралися на антифашистську модель «Великої

Вітчизняної війни» або традицію холодної війни з антизахідними упередженнями. В умовах цього контексту «євразійська політика» Володимира Путіна, яка ґрунтується на традиціях імперської царської Росії та епохах Леніна й Сталіна, знайшла підтримку. Це були імперські та популістські альтернативи модернізації, запропоновані тими, хто орієнтувався на Захід і прагнув демократичного та технократичного оновлення Росії після скасування кріпосного права в XIX столітті. У путінській Росії зберігається елемент «східного деспотизму» (К. Маркс); капіталізм підтримує олігархію, яка розподіляє свої доходи через систему патронажу. Росія, як нафтогазовий «шейх», не сприяє ані розвитку громадянського суспільства, ані належній переоцінці історії.

Це точка зору критичних кіл у Росії, які, однак, не стали домінуючими, і їхні ініціативи в галузі історичної пам'яті, окрім діяльності організації «Меморіал», не зробили значного впливу на викликання сумнівів щодо ностальгічного та романтизованого образу радянського імперського минулого. Цей образ завжди включає теорії змови, у яких Росія та її оточення постають як жертви — ідеї, які знаходять підтримку серед русофілів на Заході. Ті, хто підтримує ліву позицію, можуть посилатися на аргумент Карла Маркса, що народну демократію слід захищати від царського правління. Потрібно запитати того, хто кричить «фашист», хто він насправді. У «євразійському» світогляді прихильники більшовицького мислення поєднують націонал-соціалізм і радянський комунізм. За «євразійським» планом Україна є частиною сфери впливу Москви. Міф про «київських росіян» знаходиться на рівні таких усталених фольклорних наративів, як поле «Битви дроздів» (відома також як Косовська битва 1389 року), який використовувався тими, хто прагнув створити велику Сербію та разом з нею зруйновану Югославію.

Марксистська позиція передбачала підтримку національних рухів у Східній Європі, які протистояли царському або Османському пануванню. Оцінка українського націоналізму буде залежати від того, чи є він інклюзивним, сприяючи співіснуванню між українським та російськомовним

населенням, як це бажає більшість українців, бачачи в ньому міст між Росією та ЄС в рамках мирного європейського порядку.

Насамперед, існує нагальна потреба в більш глибокому розумінні історичної співпраці між Україною та нацистською Німеччиною. Кожен демократичний рух в Україні стикається з історичним багажем, що продовжує підживлювати суперечки. У Західній Україні можна зустріти меморіали та назви вулиць, присвячені Степану Бандері, лідеру Організації Українських Націоналістів (ОУН), який боровся як проти росіян, так і проти німців, а також пам'ятники добровольцям СС дивізії «Галичина», до яких частина населення ставиться прихильно.

З іншого боку, після тривалого мовчання, яке було зумовлене радянським режимом, різні українські ініціативи почали звертатися до теми Голокосту, проблем національного руху та колабораціонізму з нацистами. Як і в інших країнах Європи, ці питання були складними і вимагали аналізу в контексті: амбіції України на здобуття незалежності після падіння Габсбурзької монархії були жорстко придушені радянською владою, яка через примусову колективізацію сільського господарства в 1930-х роках призвела до смерті мільйонів людей від голоду (Голодомору). Хоча саме німецька окупація 1941–1944 років призвела до найбільших людських втрат серед окупованих країн, оскільки Рейхскомісаріат України систематично грабував місцеве населення, призводив до голодної смерті та примусової праці, варто зазначити, що ненависть до комуністів та євреїв також відіграла важливу роль у формуванні їхнього світогляду.

Перш за все, концепція європейського розуміння Другої світової війни повинна враховувати, що на «кривавих землях» України Гітлер і Сталін спочатку співпрацювали, а згодом вступили в конфлікт, протистоячи один одному в реалізації своїх окупаційних (колонізаційних) планів.

Майбутні покоління можуть скористатися цивілізованою та конструктивною моделлю франко-німецького примирення для вирішення конфліктів історичної пам'яті, без необхідності узгоджувати всі спірні аспекти.

Навіть нинішні відносини між Францією та Німеччиною допускають різницю в поглядах. Ключовим моментом є те, що обидві країни змогли примирити десятиліття конфлікту після 1945 року, оскільки це вдалося реалізувати в рамках європейського контексту.

У своєму масштабному дослідженні під назвою «*Les lieux de mémoire*» французький історик П'єр Нора спрямував увагу на створення переліку «місць національної пам'яті», які, на його думку, могли б стати основою політичної ідентичності Франції. Місця пам'яті можуть бути «простими та неоднозначними, природними та штучними, миттєвими чуттєвими переживаннями і водночас результатом складного процесу абстрактного мислення». В цілому, ці місця можна розглядати як колективний інструмент пам'яті спільноти, серед яких:

Проекція Нори, що стосувалася лише Французької республіки, була екстрапольована на Європу та інші етапи глобальної історії. Хоча національні меморіальні місця зазвичай пов'язані з конкретною територією колективної пам'яті, кордони Європи ніколи не були чітко визначені, що залишає невизначеними рамки відліку та результати. Це створює нове сприйняття минулого, яке «акцентує спільні аспекти окремих історій і розглядає історію сусіда як частину власної» [94, с. 302]. У цьому контексті Н. Rousso зауважує, що «спільна європейська пам'ять, ймовірно, буде побудована на основі очікувань, а не на основі аналізу минулих подій» [108].

У контексті російсько-української війни загострився конфлікт між російським та україноцентричним дискурсами. Використання образів історичної пам'яті про Другу світову війну стало ще більш значущим. В Україні, зокрема, з'явилися білборди з написом «Перемогли Гітлера, переможемо і Путіна». Подібне гасло також підтримали низка українських громадських організацій (таку ж риторику використовували й опоненти путінського режиму в Москві). Дослідники акцентували увагу на великій участі українців у війні та їхніх великих втратах. Наприклад, зазначалося, що серед тих, хто підняв прапор Перемоги над Рейхстагом разом з грузином М.

Кантаріусом та росіянином М. Єгоровим, був українець О. Берест. Підтримували їхнє просування під вогнем супротивника автоматники відділення сержанта П. Щербини, уродженця Запорізької області. Це стало відповіддю на російську пропаганду, яка акцентувала увагу на українських колабораціоністах, виправдовуючи таким чином збройне вторгнення Росії під виглядом боротьби з «українськими фашистами» [103].

Для забезпечення ефективності нейросемантичних гіпертекстів, до яких включалися найбільш значущі для цільової аудиторії слова і фрази, російські спецслужби активно використовували опитування серед українського населення через друковані ЗМІ та інтернет. Зазвичай такі опитування передбачали відповіді на конкретні питання, що унеможливлювало висловлення альтернативних думок чи варіантів. Оскільки процес переорієнтації був складним, найбільш схильними до цього виду психокодування стали люди похилого віку з радянською ідентичністю. У доповіді Міністерства закордонних справ Російської Федерації 2018 року «Нацизм – небезпечний виклик правам людини, демократії та верховенству права» зазначалося, що «після лютого 2014 року і приходу до влади націоналістичних сил в Україні, курс на історичний ревізіонізм став визначальним для офіційної політики Києва. Свідоме спотворення подій Другої світової війни, виправдання нацистських злочинців, приниження подвигу радянського народу у перемозі над нацистською Німеччиною, потурання сучасним проявам ксенофобії, націоналізму та неонацизму – все це є невід’ємною частиною сучасної історичної політики, яку втілює керівництво України». Автори доповіді підкреслили, що «в умовах нинішнього русофобського курсу в якості моральних орієнтирів суспільству нав’язуються апологети українського націоналізму, серед яких знову згадані С. Бандера, Р. Шухевич, Я. Стецько та А. Мельник». Водночас вони різко засудили використання образів воїнів УПА в Україні, де їх боротьба з радянською владою паралелізується з сучасною боротьбою українських військових проти «російської агресії» на Донбасі [34]. Звинувачення в «неонацизмі» на адресу

українського керівництва стали важливим елементом агресії проти України в інформаційній війні, яка загострилася в умовах російсько-української війни на Донбасі. Подібні вирази, що підміняють історичну пам'ять поняттям «неонацизму», стали досить поширеними в російськоцентричному дискурсі [29]. У свою чергу, українські ЗМІ, незважаючи на відсутність розділу про неонацизм в РФ у згаданій доповіді МЗС Росії, неодноразово стверджували, що російські неонацисти (наприклад, бійці батальйону «Корніловці») брали участь у війні на Донбасі на боці терористичних угруповань «ДНР / ЛНР» [57].

Черговий сплеск звинувачень українського керівництва у «фашизації» з'явився в російських ЗМІ після надання Томосу про автокефалію Православній Церкві України. Зокрема, було заявлено, що українська делегація в Стамбулі віддала данину «бандерівським пісням» під час підписання Томосу. Кореспондент російського каналу після цього інциденту назвав представників адміністрації Президента України «бандерівськими нацистами» [84]. Водночас відбулося своєрідне протистояння у сфері нормотворчості. 5 травня 2014 року Президент Росії підписав закон, ухвалений Державною Думою, який вводив кримінальну відповідальність за порушення історичної пам'яті щодо подій Другої світової війни. Згідно з цим федеральним законом, передбачена кримінальна відповідальність за заперечення фактів, визначених вироком Міжнародного трибуналу, за схвалення злочинів, вказаних у вирокі, а також за поширення завідомо неправдивої інформації щодо діяльності СРСР під час Другої світової війни [80].

У листопаді 2017 року Верховна Рада України ухвалила закон, який змінював текст Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», виключивши згадку про «Велику Вітчизняну війну» і замінивши її терміном «Друга світова війна». Міністерство закордонних справ України засудило це рішення, вказавши на його частину політики, спрямованої на насильницьке забуття історії країни [74]. Однак уже 6 грудня Верховна Рада прийняла за основу та в цілому новий проект Закону «Про внесення змін до Закону «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» щодо

посилення соціального захисту учасників боротьби за незалежність України у XX столітті». Цей закон надав статус учасника бойових дій тим, хто брав участь у всіх формах збройної боротьби за незалежність України у XX столітті, включаючи членів Української повстанської армії, збройних формувань ОУН, Поліської Січі, а також Української Народної Революційної Армії (УНРА), визнаних борцями за незалежність України згідно з відповідним законодавством [17]. У попередній редакції закону від 13 березня 2018 року передбачалося надання статусу учасника бойових дій для воїнів УПА, які брали участь у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників на окупованих територіях України у 1941–1944 роках, за умови відсутності злочинів проти миру і людства та їх реабілітації відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні».

Попри це, під час розмови з П. Норою один з російських журналістів попросив його оцінити ефективність заходів сучасного російського керівництва, які включають інтенсивну інформаційну кампанію, спрямовану на популяризацію певних аспектів пам'яті про Другу світову війну, таких як георгіївські стрічки. У відповідь дослідник зазначив, що за допомогою таких дій створити «місце пам'яті» неможливо. Однак, на його думку, вдалося виправдати агресивну політику в очах значної частини російського населення і мобілізувати деяких громадян для участі у війні проти України.

Після вторгнення фашистської Німеччини до СРСР, у якому було закріплено провідну роль Комуністичної партії, питання «свій – чужий» виявилось на вже підготовленому ґрунті. В радянському суспільстві остаточно закріпилася поляризація між «комуністами» і «фашистами». Оскільки союзники по антигітлерівській коаліції не відповідали цьому шаблону, їхній внесок у перемогу активно зменшувався та замовчувався, тоді як роль комуністичних підпільних і партизанських рухів у країнах, окупованих чи союзних із нацистською Німеччиною, навпаки, підкреслювалася. Установлення комуністичних урядів у «визволених» Радянським Союзом країнах Європи мало підтвердити правильність цієї концепції. Поділ на «своїх» і «чужих» —

фашистів — був настільки глибоко вкорінений у суспільній свідомості, що й сьогодні використовується російською пропагандою у контексті України. Це загальна модель, яку застосовують до будь-якого опонента офіційної політики Росії [62].

Отже, ще до та під час Другої світової війни досягнення цілей воюючими сторонами включало значні маніпуляції з етнічними цінностями та історичною пам'яттю. Такі маніпуляції, які стали основою для мобілізації людей на війну, неминуче впливали на організацію пропагандистських кампаній, а згодом — на відображення подій війни в дослідженнях. Результати цих маніпуляцій, сформовані переважно в таборі переможців, ще довго визначали наукові роботи, створюючи певні стереотипи. Їхнє формування часто базувалося на уявленнях про громадянські обов'язки, оцінці цілей і характеру бойових дій, ролі окремих країн у війні та союзницьких відносинах між країнами-учасницями. Політика пам'яті про Другу світову війну довгий час використовувалася Російською Федерацією для стримування розвитку української державності та як інструмент мобілізації частини російських громадян для участі у бойових діях на території України. Водночас в Україні формується пам'ять про війну як трагедію людства, яку потрібно уникати в майбутньому. Варто зазначити, що реформування політики пам'яті щодо Другої світової війни в Україні відбувається в контексті євроінтеграції та інтеграції в міжнародну спільноту. Натомість у Росії політика пам'яті все більше асоціюється з жертвами Перемоги, що включає відмову від альтернативних оцінок подій того часу, що нагадує радянський підхід. Подальші дослідження повинні з'ясувати, як довго в українському суспільстві зберігатиметься потужний вплив подій Другої світової війни на формування історичної пам'яті. Окрім цього, необхідно оцінити ефективність цього впливу на різні групи населення. Водночас важливо розробити заходи, які сприятимуть тому, щоб свято 9 травня в Україні сприймалося не лише як День Перемоги, а й як День примирення, що допомогло б формувати переконання у непередбачуваності війни як способу вирішення конфліктів.

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НА ПРИКЛАДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

3.1 Методологічні основи дослідження

Формування історичної пам'яті про російсько-українську війну є складним і багатограним процесом, який охоплює різноманітні аспекти суспільного життя, міжнародної політики та культури. Це дослідження зосереджене на аналізі того, як історична пам'ять формується під впливом експертних думок, соціальних інститутів та політичних механізмів, а також яку роль ці чинники відіграють у конструюванні національної ідентичності України та її позиції на міжнародній арені. Комплексний підхід до цього питання дозволяє з'ясувати, як пам'ять про війну перетворюється на інструмент не лише внутрішньої політики, але й міжнародної дипломатії, впливаючи на світоглядні та політичні позиції союзників і опонентів України.

Історична пам'ять формулюється через процес інтерпретації минулих подій, які набувають символічного значення для нації та стають основою її колективної ідентичності. У контексті російсько-української війни цей процес визначається двома основними напрямками — українським та російським. Українська пам'ять акцентує увагу на прагненні до незалежності, самостійності та збереження національної ідентичності, тоді як російська намагається просувати ідеї «єдності слов'янських народів» та «історичної належності» України до російської культурної сфери. Це протистояння наративів призводить до конфлікту пам'яті, який значною мірою впливає як на внутрішню, так і на зовнішню політику обох країн.

У цьому контексті важливу роль відіграє експертна спільнота, яка допомагає організувати та інтерпретувати історичні події, надаючи їм академічне обґрунтування та легітимізуючи певні наративи. Експерти, зокрема історики, політологи, соціологи, активно залучені до формування публічної думки через публікації, виступи на конференціях, участь у теледебатах і

медіапроектах. Їхня діяльність сприяє збереженню об'єктивності та всебічності підходу до дослідження війни, допомагаючи уникати спрощених або маніпулятивних трактувань. Водночас, експертна думка суттєво впливає на освітні програми, політичні рішення та медіа-контент, формуючи суспільне сприйняття війни.

Медіа займають важливу роль у формуванні історичної пам'яті, оскільки вони є основним каналом передачі інформації про події війни для суспільства. Преса, телебачення, соціальні мережі, документальні фільми та інші медіа-продукти створюють уявлення про війну, яке сприймається не лише як відображення актуальних подій, але й як складова національної історії. Медіа також сприяють створенню символів і образів війни, таких як портрети героїв, фільми про бойові дії, статті про втрати та перемоги. Важливо в цьому процесі уникати маніпуляцій з інформацією та пропаганди, які можуть спотворювати реальність та слугувати політичним цілям. Це особливо стосується російських ЗМІ, які активно намагаються нав'язати міжнародній спільноті свій погляд на події війни, відмінний від українського.

Культурні практики, у свою чергу, є потужним інструментом для утвердження історичної пам'яті про війну. Мистецтво, література, музика, меморіальні події та музеї – це ті інститути, які допомагають суспільству осмислити та переосмислити події війни. Вони сприяють формуванню емоційного зв'язку між минулим і сьогоденням, що підтримує процес національного самоусвідомлення. Важливо зазначити, що в умовах війни культурні інституції виконують не лише роль збереження пам'яті, а й активно сприяють формуванню національної ідентичності, об'єднуючи суспільство навколо спільних цінностей та ідеалів. Отже, культура стає невід'ємною частиною політики пам'яті, відіграючи важливу роль у консолідації нації під час зовнішньої агресії.

Окрім культурних та медійних практик, процес формування історичної пам'яті про війну тісно пов'язаний з освітніми програмами. Освітні установи відіграють ключову роль у передачі історичних знань і формуванні

національної свідомості серед молоді. Завдяки шкільним підручникам, університетським курсам та освітнім програмам держава має змогу впливати на те, як майбутні покоління сприйматимуть та інтерпретуватимуть сучасні події. У контексті російсько-української війни освіта стає важливим інструментом для боротьби з дезінформацією та збереження національної пам'яті. Українські освітні програми акцентують увагу на історії боротьби за незалежність, аналізують складність міжнародних відносин і підкреслюють значення збереження національної ідентичності в умовах глобалізації.

Історична пам'ять про російсько-українську війну має значний вплив на дипломатичні відносини та зовнішню політику в міжнародному контексті. Україна активно залучає міжнародних партнерів до формування пам'яті про війну через дипломатичні зусилля, підтримку в міжнародних організаціях та співпрацю з іноземними медіа. Це дозволяє інтегрувати український наратив у глобальний дискурс та забезпечити підтримку України на світовій арені. Особливо важливою є співпраця з Європейським Союзом, США та іншими країнами, які підтримують українську незалежність і виступають проти російської агресії. Також значну роль відіграють міжнародні організації, такі як ООН, НАТО та ОБСЄ, які допомагають легітимізувати українську позицію та її історичний наратив.

У цьому контексті слід зауважити, що формування історичної пам'яті про російсько-українську війну відбувається не тільки на національному рівні, але й через процеси глобалізації та транснаціональні медійні зв'язки. Інтернет і соціальні мережі сприяють швидкому поширенню інформації поза межі національних кордонів, створюючи можливості для взаємодії різних культурних наративів. Це ускладнює процес формування пам'яті, оскільки різні групи можуть отримувати суперечливу інформацію з різних джерел. Тому особливо важливою є роль міжнародних експертів, які сприяють створенню об'єктивної картини подій та запобігають політичним маніпуляціям у процесі формування пам'яті.

Що стосується політичної складової, то важливо відзначити, що формування історичної пам'яті про російсько-українську війну відбувається під впливом політичних рішень як з боку України, так і з боку її міжнародних партнерів. Політика пам'яті стає важливим інструментом для консолідації суспільства та зміцнення національної ідентичності. Український уряд активно працює над розвитком нових меморіальних практик, підтримує героїзацію учасників війни та просуває український наратив на міжнародному рівні. У той же час, російська держава продовжує використовувати історичні наративи як засіб виправдання своєї агресії, намагаючись нав'язати своє трактування подій міжнародній спільноті.

Отже, можна підсумувати, що формування історичної пам'яті про російсько-українську війну є складним і багатограним процесом, який охоплює різні аспекти як внутрішнього, так і міжнародного життя. Важливу роль у цьому процесі відіграють експертна думка, медіа, культура, освіта та міжнародна політика. Ці чинники не лише впливають на формування національної ідентичності, але й визначають міжнародні відносини, підтримку та сприйняття України в світі. Тому дослідження цієї теми є надзвичайно важливим для розуміння сучасних глобальних процесів і значення історичної пам'яті у формуванні політичних та соціальних реалій.

Методологія дослідження формування історичної пам'яті про російсько-українську війну ґрунтується на комплексному, міждисциплінарному підході, який поєднує теоретичний аналіз історичних джерел, соціологічні та культурологічні дослідження, а також методи політичного аналізу. Застосування цього різноманітного інструментарію дозволяє охопити всі аспекти процесу формування історичної пам'яті, від офіційної державної політики до впливу медіа, культури та освітніх практик.

Основним підходом у дослідженні є історико-порівняльний метод, який дає змогу аналізувати формування історичної пам'яті в контексті сучасних глобальних подій та порівняння з іншими військовими конфліктами, що вплинули на колективну пам'ять різних суспільств. Це передбачає вивчення як

української, так і російської точок зору, що дозволяє виявити різницю у трактуванні подій та їхніх наслідків для національної ідентичності.

Другим важливим методологічним підходом є дискурсивний аналіз медіа та політичних висловлювань. Цей метод дає змогу оцінити, як медіа та політичні діячі застосовують різні наративи для формування громадської думки. Для цього етапу дослідження було здійснено аналіз публікацій у національних та міжнародних медіа, виступів політичних лідерів України та Росії, а також телевізійних програм, документальних фільмів і інших культурних продуктів, що висвітлюють події війни.

Соціологічний підхід є важливим елементом методології дослідження. У рамках цього підходу були проведені опитування та інтерв'ю серед представників різних вікових та соціальних груп в Україні, щоб з'ясувати, як населення сприймає війну та які чинники впливають на формування їхніх уявлень про події. Цей метод дозволяє оцінити рівень усвідомлення історичних подій і виявити основні джерела інформації, що формують історичну пам'ять у суспільстві.

Для детальнішого вивчення впливу експертної думки на формування історичної пам'яті було застосовано метод якісного аналізу. Зокрема, вивчалась діяльність експертів, таких як історики, політологи, соціологи та культурні діячі, які активно беруть участь у публічних дискусіях та наукових дослідженнях, присвячених війні. Аналіз професійних публікацій, наукових конференцій та круглих столів дозволив виявити основні тенденції в інтерпретації війни та її місця в історичній пам'яті українців.

Останнім елементом методології є контент-аналіз символічних практик і процесів меморіалізації. Дослідження пам'ятників, меморіалів, днів пам'яті та культурних заходів, присвячених війні, дозволяє виявити, як колективна пам'ять формуються через матеріальні та символічні елементи. Аналіз таких практик є важливим для розуміння тривалого впливу війни на суспільну свідомість і процеси формування національної ідентичності.

Отже, методологія дослідження включає історико-порівняльний аналіз, дискурсивний та соціологічний підходи, якісний аналіз експертних думок, вивчення освітніх програм і контент-аналіз символічних практик. Така комбінація методів дозволяє комплексно дослідити процес формування історичної пам'яті про російсько-українську війну, зважаючи на різноманітні соціальні, політичні та культурні чинники, що впливають на цей процес

3.2. Результати дослідження

З початком російсько-української війни відбулося переосмислення подій Другої світової війни на державному рівні. Парадигма партнерських відносин з РФ у сучасності та минулому стала неможливою, і це знайшло відображення в політиці пам'яті та історичній політиці України. Державна політика пам'яті проявляється через створення музеїв, відкриття пам'ятників, а також через вшанування або, навпаки, «забуття» певних історичних подій. Термін «історична політика» означає тип політики, метою якої є свідоме конструювання та утилітарне використання історичної пам'яті в політичних цілях, включаючи професійну історіографію [42, с. 135]. Завдяки такій політиці держава може впливати на формування історичної пам'яті та розвиток історичної науки, зокрема через законодавство, доступ до архівів, встановлення стандартів історичної освіти, а також фінансування окремих напрямів історичних досліджень [33, с. 25].

Оскільки національна ідентифікація формується через категорії «свій-чужий», складність визначення української національної ідентичності можна пояснити постійними змінами в історії цього поняття. Це зумовлено тим, що українцям доводилося щоразу переосмислювати свої стосунки з різними імперіями, визначати свою культурну та мовну автономію перед загрозою заборон, а також відкрито приймати тих, хто століттями поспішав заселити малонаселені південні території України, що водночас сприяло реалізації національних інтересів найближчих сусідів [45].

Маніпулювання свідомістю переслідує кілька основних цілей: сприяти об'єднанню громадян навколо провладних еліт, зокрема, під керівництвом В. Путіна; мобілізувати населення для захисту держави та навіть для участі в збройному конфлікті, аби відстоювати цінності країни-переможця; створювати новий «образ ворога», що базується на цих цінностях, стимулюючи віру в необхідність боротьби та перемоги над уявним супротивником, подібно до настроїв, що панували в 1945 році; дискредитувати ідеологічних опонентів в Україні, приписуючи їм ярлики, що спотворюють їх справжні риси; підтримувати верстви українського населення, які поділяють ідеологічні погляди, сумісні з російськими, що сприяє розпалюванню внутрішнього розбрату, що триває з 1970-х років; і забезпечувати стабільність державного управління як у Росії, так і в пострадянському просторі, підтримуючи соціальну динаміку і зміцнюючи політичну позицію. Основа нещодавньої агресії Росії проти України полягає в історичному контексті, де Кремль використовує історичні наративи, щоб зробити агресію «зрозумілою» для певної аудиторії. Таким чином, минуле почало визначати майбутнє, і кожен акт агресії супроводжувався специфічним історичним тлумаченням, яке виправдовувало дії, наприклад, заявами, що «це наші «права»». Обґрунтування анексії Криму базувалося на ствердженні, що Крим «завжди належав Росії» і є «святиною російського християнства».

Акценти в контексті військового конфлікту між Україною та Росією значно змінилися через втрату частини території, утворення квазіреспублік на окупованих українських землях та постійне військове протистояння з Росією як агресором. Якщо раніше сприйняття політики пам'яті щодо російської анексії Криму в українському інформаційному просторі було позначене як «радянсько-антирадянське», то нині воно зазнає серйозних змін, відображаючи реальність військової агресії проти України.

Виправдання російської агресії на Донбасі полягало в тому, що цей регіон опинився в складі України «випадково» і був населений здебільшого «російськомовними», яким нібито загрожувала знищення з боку українських

«нацистів», як і всім українцям, позначеним як «нацисти». Окрім того, намагання нав'язати концепцію «руського мира» в Одесі чи Харкові обґрунтовувалися твердженням, що «Новоросія» існувала ще з XVIII століття, стверджуючи, що ці території не належали б Україні, якби не російські царі.

«Ополченці» Донецька та Луганська формують свій «бойовий дух», переконуючись, що Україна знехтувала своєю перемогою над нацизмом, який тепер трактується як «фашизм», і тому вона заслуговує на таку саму ворожість, що була спрямована проти «нацистських загарбників» майже 80 років тому. Ці наративи разом складають те, що ця книга називає «російською історичною пропагандою». Це явище є не лише «дезінформацією» або «фейковими новинами», але набагато складніше і багатогранніше. Воно поєднує елементи факту з вигадкою, знання з маніпуляцією. Відповідно до нового підходу, воно намагається пропагувати власний наратив, одночасно знищуючи наратив супротивника через спрощені і чіткі твердження, часто підкріплені сильними емоціями. Таким чином, Росія бере участь у «перегляді історії», нав'язуючи свою точку зору, яка повністю заперечує українські та, в ширшому сенсі, європейські зусилля щодо висвітлення складності історичних подій [64].

З того часу міфи, які виникли в радянський період і активно пропагувалися російським пропагандистським апаратом щодо «єдності слов'янських народів» та різноманітних ідеологічних стереотипів, поступово втрачають свій вплив на свідомість українців. Одночасно з зменшенням «радянської» тематики в інформаційному просторі України, російські та проросійські ЗМІ почали активно просувати нові наративи, зокрема на теми «ОУН-УПА» та «впливу Заходу» на сучасну українську політику. Проте, незважаючи на зміну тематики, тактика залишається незмінною: через відверту дезінформацію та маніпуляцію фактами російська пропаганда поширює неправдиву інформацію, що робить її виявлення та дискредитацію відносно простими.

Після проголошення незалежності України та визнання її державності в українському суспільстві відбулися значні зміни у парадигмі розвитку. Права

людини та громадянина стали основними, замінивши ідеологічні та політичні цінності, які були властиві тоталітарному режиму. На відміну від Російської Федерації, що успадкувала політичні та економічні структури Радянського Союзу, а також еліту, яка була глибоко вкорінена в великодержавницьких традиціях, Україна розпочала свій шлях до побудови нової держави одночасно з формуванням сучасної української нації та переходом від державних відносин до ринкової економіки.

Підхід Росії до України поєднує стратегії як умиротворення, так і тиску, з метою «стримати українське питання в певних межах, аби воно не вийшло з-під контролю». Високопоставлені російські чиновники, спільно з українськими колегами, які іноді виявляють самозадоволення, розробили чітку стратегію для вирішення низки складних викликів, прогножуючи можливі затримки або навіть повну неадекватність у своїх конкретних рішеннях. Проте є деякі значущі винятки.

Історична пам'ять стає відправною точкою для військової агресії. Перекручування історичних фактів і створення міфів, які поступово змінюють сприйняття реальності населення, разом із порушенням процесів формування національної ідентичності, є лише одними з аспектів, у яких історична пам'ять бере участь як фактор у гібридній війні.

Як зазначає О. Ситник, однією з рис російської державної політики є прагнення впливати на сприйняття як власних громадян, так і інших народів. Дослідник підкреслює, що для цієї влади «переписування історії» стало звичним явищем. Таким чином, Москва не лише шукає виправдання своїм діям на міжнародній арені, а й створює умови, які сприяють реалізації її агресивних намірів [71, с. 77].

Основним каталізатором конфлікту між Росією та Україною стало прагнення України позбутися російського впливу. Невизначеність Президента В. Януковича щодо підтримки Угоди про асоціацію з Європейським Союзом у Вільнюсі спричинила обурення серед українців і стала причиною масових протестів на Євромайдані. Події на Майдані 2013 року продемонстрували

загрозу суверенітету України та стали поштовхом для молоді долучитися до Революції Гідності [5].

Головна причина військового конфлікту корениться в ідеології, яка є складовою російського націоналізму. Ця ідеологія поєднує елементи російського фашизму, культу особи Путіна, антизахідні настрої (зокрема, антинатовські та антиамериканські), концепцію «руського мира» та міжнародний тероризм.

Росія виступила проти Європи, зокрема Німеччини, Великої Британії та Франції, а також Сполучених Штатів, які є гарантами безпеки України, згідно з Будапештським меморандумом 1994 року. Війна, яку Росія розпочала проти України, відповідає стратегії, викладеній у Доктрині Герасимова, представлений начальником Генерального штабу ЗС РФ В. В. Герасимовим у січні 2013 року. Ця доктрина була включена до оновленої Воєнної доктрини Росії, прийнятої 30 грудня 2014 року, яка замінила попередню версію від 5 лютого 2010 року, скасовану Указом Президента № 815 від 25 грудня 2014 року. Доктрина Герасимова окреслює стратегію ведення «гібридної війни», що характеризується розмиванням кордонів між миром і війною, коли конфлікти не оголошуються офіційно і проводяться поза звичними правилами [14].

Слід зауважити, що Президент Російської Федерації визначає основні напрямки військової політики, керуючись федеральними законами, зокрема Стратегією національної безпеки та Воєнною доктриною. Він також несе відповідальність за ухвалення рішень щодо розміщення збройних сил у мирний час, а також за використання ядерної зброї. Діюча Воєнна доктрина передбачає можливість застосування збройних сил за межами Російської Федерації для захисту національних інтересів країни або її громадян.

Дослідження процесу формування історичної пам'яті на прикладі російсько-української війни виявляє складність і багатогранність явищ, що виникають у суспільстві під час військового конфлікту, показуючи, як різні інтерпретації подій формуються на різних рівнях і впливають на колективне усвідомлення нації. Пам'ять про російсько-українську війну не лише

відображає актуальні події, але й тісно переплітається з історичними наративами, що формувалися протягом століть. Війна 2014–2024 років стала не тільки трагічним етапом в історії України, а й моментом, коли зустрічаються минулі й сучасні дискурси, що ускладнюють процес формування колективної пам'яті.

Одним із основних чинників формування історичної пам'яті є те, що російсько-український конфлікт є результатом тривалих історичних і культурних суперечностей між двома країнами. Українська історична пам'ять, на відміну від російської, зосереджується на боротьбі за незалежність, самобутність та національну ідентичність. В контексті цього конфлікту події російсько-української війни сприймаються як черговий етап цієї боротьби. Натомість російська історіографія та політична риторика намагаються нав'язати наратив про «єдність братніх народів» та «повернення України до російської сфери впливу». Ці різні інтерпретації сприяють загостренню конфлікту пам'яті, оскільки обидві сторони намагаються утвердити свої наративи як головні.

Пам'ять у суспільстві формується не лише через безпосереднє переживання війни, але й завдяки інституційним та культурним механізмам, таким як медіа, освіта, культура, громадські ініціативи та політичні рішення. Особливу роль у цьому процесі відіграє медіа-середовище, яке не лише передає події війни, а й активно формує символи та знаки, що з часом стають частиною національної пам'яті. Медіа використовуються для увічнення героїчних вчинків, трагічних подій і національних втрат, що надовго закріплюються в колективній свідомості. Водночас російська пропаганда намагається маніпулювати міжнародною аудиторією, поширюючи спотворені наративи, що не відповідають реальним подіям.

Міністерство освіти і науки України розробляє програми, на основі яких складаються шкільні підручники, зокрема з історії України. Перше покоління підручників, створене після Євромайдану, що охоплює події Другої світової війни (для 10 класу), було опубліковано в 2018 році. Ці підручники написані в

контексті нової парадигми, яку згадувалося раніше. У порівнянні з попередніми виданнями, змінилися акценти в темах, таких як пакт Молотова-Ріббентропа, радянізація 1939–1941 років, а також більш детально висвітлено український визвольний рух часів війни та депортація кримських татар у 1944 році. Нові підручники також використовують термін «вигнання нацистів» замість «визволення» тощо [31, с. 362–366]. З початком повномасштабної війни нові підручники ще не були видані, але зміст навчальних програм вже був оновлений.

Після розпаду СРСР розпочалися активні зусилля з руйнування єдиного радянського історичного наративу, що спонукало кожен з колишніх радянських республік переоцінити свою національну історію. Цей процес переоцінки часто призводив до того, що отримало назву «війна пам'яті» або перегляд минулого, особливо стосовно ХХ століття. Варто зазначити, що між українським і російським сприйняттям певних історичних подій існує суттєва різниця [10, с. 14].

Одним із ключових напрямків перетворення пам'ятного простору в сучасній Україні є декомунізація. Цей складний процес здійснюється централізовано, відповідно до низки законів, спрямованих на усунення радянських символів з публічного простору. Однак, на наш погляд, декомунізаційні заходи могли б отримати ширшу підтримку в суспільстві, якби вони були належним чином підготовлені. В науковому та суспільному дискурсі не було проведено комплексного критичного осмислення радянської епохи, а окремі зусилля (десятки історичних досліджень, виставок, документальних фільмів) виявились недостатніми, щоб різні верстви населення усвідомили злочинну природу тоталітаризму “з людським обличчям”. Така ситуація, з огляду на сильну ментальну традицію, закорінену в “соціалістичних” цінностях радянського періоду в свідомості багатьох громадян, а також на тлі негативних соціально-економічних явищ в Україні, призвела до певного несприйняття декомунізаційних заходів. Це знайшло відображення, зокрема, в позовах до судів щодо нібито незаконних дій київської міської влади щодо

перейменування деяких вулиць, при цьому деякі справи були вирішені на користь позивачів, а також у суперечках щодо самих законів про декомунізацію [52, с. 29].

Декомунізацію, яка розпочалася зі стихійного “ленінопаду” під час Революції Гідності та перетворилася на державну політику позбавлення від наслідків комуністичної ідеології, слід розглядати як частину більшого процесу деколонізації. За словами М. Рябчука, «декомунізаційні закони», прийняті у квітні 2016 року, мали б бути спрямовані на деколонізацію, оскільки реальну загрозу становила не тільки радянська спадщина, але й російсько-імперська, яка за своєю суттю була антиукраїнською і мала на меті символічне приниження та психологічне поневолення [68, с. 113].

Процеси декомунізації та деколонізації розвивалися за подібними сценаріями, коли державна та місцева влада з затримкою реагували на вимоги громадських активістів. Останні не лише вимагали очищення публічного простору від російських пам’ятників, а й діяли поза межами закону, незаконно демонтуючи, руйнуючи або пошкоджуючи ці символи.

Ще одним важливим елементом є культурні практики, зокрема меморіальна діяльність, яка відіграє значну роль у закріпленні пам’яті про війну. Монументи, пам’ятні заходи, мистецькі виставки та кіно сприяють закріпленню подій у свідомості громадян. Україна активно застосовує ці інструменти для утвердження власного погляду на конфлікт, героїзації своїх захисників і підкреслення боротьби за незалежність. У той же час, Росія також використовує подібні механізми для легітимізації своїх дій та підтримки своєї інтерпретації подій.

Пам’ятки культурної спадщини виступають маркерами публічного простору, що формують суспільну пам’ять. Їхнє осмислення та інтерпретація мають значний вплив на соціум, який вважає важливим зберегти ці об’єкти для майбутніх поколінь. Імперська політика Росії використовує пам’ять про війну як інструмент для своїх цілей. Яскравим прикладом такої маніпуляції є практика поховань в окупованому Мелітополі, де російська сторона

використовує меморіальне кладовище в центрі міста для проведення ідеологічних акцій та перепоховання останків радянських солдатів.

До 24 лютого 2022 року в Україні та Росії утвердилися дві різні практики пам'яті. В Україні панує концепція «усвідомленого пам'ятання», що поєднує радість перемоги з усвідомленням її трагічної ціни. У Росії ж домінує концепція «агресивного пам'ятання», яка виправдовує військові злочини через право переможця, не враховуючи людські страждання та трагедії війни. Повномасштабна війна змусила українське суспільство переосмислити своє минуле, зокрема події Другої світової війни та пам'ятки, які відображають цей період. У процесі пошуку власної ідентичності і звільнення від «спільного» виникла загроза втрати важливих елементів історичної пам'яті, зокрема – про внесок українців у перемогу над нацизмом [11, с. 22].

Стихійні місця пам'яті часто відображають культурні ідентичності та традиції. Вони можуть перетворюватися на символи значущих історичних подій чи культурних цінностей, що, у свою чергу, впливає на формування соціальних норм і поведінки в громаді [39, с. 92].

Стихійні місця пам'яті встановлюють емоційний зв'язок між людьми та історичними подіями, що залучає громадян до активного співпереживання як страждань, так і подвигів минулого, сприяючи створенню глибоких особистих зв'язків з історією.

Створення пам'ятних об'єктів збагачує індивідуальні наративи, через особистий досвід і, можливо, родинні свідчення, що посилює інтерес до історії кожної людини. Вони також сприяють формуванню спільних переказів, оскільки люди обмінюються своїми історіями та спогадами, утворюючи спільну історію, що виникає знизу.

З початку війни в Україну прибули тисячі іноземних волонтерів, журналістів, блогерів і гуманітарних працівників, які прагнуть допомогти українцям і на власні очі побачити наслідки російської агресії, а також зрозуміти, як країна переживає одну з найбільших воєн в Європі з часів Другої

світової. Однак відвідування таких місць піднімає низку складних етичних питань. Як не завдати шкоди місцевим жителям, для яких ці місця асоціюються з особистим горем? Як обережно розповідати ці історії, не перетворюючи їх на інформаційний шум? Як зберегти пам'ять про війну, не перетворюючи Україну на «чорну» туристичну дестинацію? І чи доречно розвивати туризм в зонах, де рани ще не загоїлися? Також викликає обурення термін «чорний туризм», який часто використовують для позначення поїздок до місць людського страждання в пошуках гострих емоцій [63].

Стихійні місця пам'яті мають вплив на соціальну динаміку, сприяючи як об'єднанню, так і виникненню конфліктів всередині спільноти. Вони визначають, які групи або індивіди отримують визнання, а також які норми поведінки є важливими для цієї спільноти.

Стихійні місця пам'яті вимагають від людей коригування своєї поведінки залежно від їхньої ролі в спільноті та зв'язку з цими місцями. Вони встановлюють стандарти керівництва та патерналізму, стаючи орієнтирами для лідерства і впливаючи на соціальні норми.

Місця пам'яті сприяють формуванню культури пам'яті в суспільстві, виокремлюючи важливі історичні моменти, що мають залишатися у колективній свідомості. Крім того, вони дозволяють громадянам відтворювати особисті наративи, даючи можливість поділитися власною історією та зв'язком з спільним минулим.

Місця пам'яті слугують платформою для представлення різних поглядів та інтерпретацій історичних подій. Вони дають можливість висловлювати різні перспективи та допомагають уникнути однобічного розуміння минулого. Вони викликають емоційний відгук і співпереживання, роблячи історію ближчою та особистішою, що сприяє зміцненню зв'язку громадян із їхнім минулим.

Місця пам'яті виконують роль моста, що з'єднує різні покоління через спільне розуміння історії. Вони дають змогу молодшому поколінню отримувати знання від старших. Такі місця мають потенціал для постійного діалогу та

рефлексії, оскільки історія безперервно відкриває нові аспекти, що спонукають до обговорення і переосмислення.

Створення місць пам'яті має велике значення для колективного вивчення, розуміння та збереження спільної пам'яті, що, у свою чергу, впливає на формування ідентичності та цінностей у суспільстві.

У Дарницькому районі Києва була закладена Алея пам'яті на честь військовослужбовців та поліцейських, які віддали своє життя, захищаючи суверенітет України. Про це свідчить спеціально встановлена інформаційна табличка. Кількість дубів на алеї була обрана не випадково — з початку російської агресії на сході України загинуло 385 киян. Родичі, друзі загиблих героїв і небайдужі мешканці Дарниці зібралися, щоб віддати шану полеглим [77].

Стихійні місця пам'яті можуть бути простором для вираження емоцій та передачі болю, що виникає внаслідок війни.

Місцями травматичної пам'яті в місті є пам'ятники, встановлені на місці масових розстрілів євреїв, що відбувалися в передмісті Житомира, зокрема в Богунському лісі. Прохід до цих пам'ятних знаків ускладнюється через необхідність перетину території військового училища та лісу. Крім того, відсутні будь-які вказівники, які б направляли до цих меморіалів [15].

Часом стихійні місця пам'яті можуть переплітатися з офіційними державними меморіалами, що може створювати труднощі в сприйнятті та тлумаченні історичних подій.

Алея пам'яті Героїв Небесної Сотні та загиблих воїнів АТО є найбільшим меморіальним комплексом в Україні, присвяченим героям АТО та Революції Гідності. Комплекс складається з прозорих стел, на яких розміщені фотографії більше ніж п'ятисот бійців з Дніпропетровщини, що загинули на Донбасі та під час Майдану. Стели виконані зі скла, на якому нанесено подвійний фотодрук, з додатковим зональним підсвічуванням. На Алеї представлені світлини, зроблені військовими кореспондентами в зоні бойових дій. Першу, імпровізовану Алею Небесної Сотні створили ще в 2014 році, коли місцеві

жителі приносили фотографії загиблих, запалювали свічки пам'яті та клали квіти. Ця перша виставка стала частиною Меморіалу Небесної Сотні [1].

Запрацював унікальний проєкт — Віртуальний музей пам'яті війни, що здійснюється у партнерстві з проєктом «Війна впритул». Метою є фіксація руйнацій, щоб увічнити та показати майбутнім поколінням, якою ціною здобувається свобода та незалежність. Завдяки 3D-турам відвідувачі зможуть побачити жахливу реальність, яку принесла війна в Ірпінь, Бучу, Гостомель, Горенку та інші міста та села (Віртуальний музей пам'яті війни) [18].

Є багато меморіалів, присвячених російсько-українській війні, які відіграють роль регуляторів суспільної поведінки, символічного капіталу та важливих елементів ідентифікації у контексті «свій-чужий». У майбутньому ці меморіали стануть джерелами для наукового, художнього та естетичного осмислення, а також для створення нових міфів та їх реінтерпретації.

Розглянемо приклад того, як події, що тривають протягом певного періоду і мають численні учасники, перетворюються на єдиний символ колективного досвіду, що поєднує трагічні та героїчні моменти, і вже закріплюються в суспільній пам'яті під час великих потрясінь.

«Соняшники Іловайська» — це історія однієї з найбільш трагічних сторінок російсько-української війни, пов'язаної з Іловайським котлом. В'янучі соняшники стали символом всенародного болю за загиблими захисниками, пам'ять про яких Україна вшановує щороку 29 серпня. Медіа відображають спільний досвід скорботи, який базується на живій пам'яті про катастрофу, що пережили ті, кому вдалося вижити в Іловайському котлі. З роками ця жива пам'ять поступово набуває офіційного статусу, формуючи ритуал вшанування загиблих, який дотримуються під час пам'ятних заходів у різних містах України [46, с. 47].

Розглянемо результати соціологічного дослідження, яке було проведене Фондом Ілька Кучеріва «Демократичні ініціативи» разом з соціологічною службою Центру Разумкова з 23 по 30 березня 2023 року. Опитування здійснювалося через особисті інтерв'ю (face-to-face) в усіх регіонах України, за

винятком Автономної Республіки Крим, а також Донецької та Луганської областей. В Запорізькій, Миколаївській, Харківській та Херсонській областях опитування проводилось лише на територіях, що перебувають під контролем української влади, де не відбувались активні бойові дії.

У дослідженні використовувався метод стратифікованої багатоступеневої вибірки, починаючи з випадкового відбору на перших етапах формування вибірки та застосовуючи квотний метод на заключному етапі для відбору респондентів за квотами на основі статі та віку. Структура вибірки була побудована так, щоб відображати демографічний склад дорослого населення регіонів, де проводилося опитування, станом на початок 2022 року, з урахуванням поділу за віком, статтю та типом поселення.

Опитування охопило 2017 респондентів віком від 18 років. Максимальна теоретична похибка вибірки складає 2,3%. Однак, вибірка може містити систематичні похибки, зумовлені наслідками російської агресії, зокрема примусовою евакуацією мільйонів осіб.

Більше третини українців вважають оборону Києва та Київської області, а також швидку окупацію південних регіонів (Херсонської області та Приазов'я) найбільш важливими подіями. Також понад чверть населення визначило знищення флагмана ВМФ Росії, ракетного крейсера «Москва», 14 квітня 2022 року, як значущу подію. Це привернуло велику увагу медіа, оскільки стало першим затопленням флагманського корабля за останні 40 років. Символізм цієї події посилювався не тільки назвою крейсера, що асоціюється зі столицею країни-агресора, а й тим, що український надводний флот був значно слабшим за російський Чорноморський флот, який Росія використовувала для демонстрації своєї «імператорської величності».

Безліч трагічних і героїчних моментів війни глибоко закріпилися в свідомості українців, зокрема окупація ЗАЕС, протести херсонців проти окупантів, постачання західної зброї, масштабні ракетні удари тощо. Дані опитування показують, що в пам'яті українців зберігається не одна чи дві події, а цілий ряд важливих моментів з повномасштабного конфлікту. Багато з них

поєднують як героїчні, так і трагічні елементи, і з часом, ймовірно, з'являться нові деталі про ці події. Розуміння значущості цих моментів, способів їхнього вшанування та пошанування учасників війни в майбутньому стане основою для формування нової колективної пам'яті та ідентичності українців.

Операції, такі як оборона Бахмута та «Азовсталі», вже знайшли відображення в культурних продуктах, ставши важливими елементами пам'яті, що мають потенціал для формування української ідентичності в майбутньому, зокрема як фактор мобілізації. З огляду на регіональні особливості, можна припустити, що мешканці різних територій акцентуватимуть увагу на спогадах про війну, пов'язаних із подіями, що відбувалися на їхніх землях. Наприклад, близько 50% респондентів у Центрі зазначили, що оборона Києва мала для них значний вплив, тоді як на Сході цей показник складає менше 17%. Яскравіше за все згадують стрімку окупацію південних територій жителі південного макрорегіону, а для мешканців Сходу переломним моментом став контрнаступ ЗСУ на Харків.

З урахуванням цього, держава повинна визначити пріоритетність місцевих заходів та інтегрувати їх у загальнонаціональну меморіальну практику. Громадянам необхідно усвідомлювати, що кожна місцева або регіональна подія, чи то трагічна, чи героїчна, має важливе значення і є невід'ємною частиною національної відповіді на російську агресію. Такий підхід зміцнить колективну пам'ять нації та значно сприятиме розвитку національної єдності.

У відповідь на відкрите запитання про те, які події війни в Україні особисто асоціюються з горем чи відчаєм, більшість респондентів згадували не конкретні інциденти, а наслідки воєнних злочинів, скоєних державою-агресором. 24% українців вказали загибель людей як найбільш травматичну подію війни. Близько 22% асоціюють горе і відчай з бомбардуваннями та ракетними ударами, а 16% згадують репресії та масові вбивства на окупованих територіях України.

Таким чином, російські воєнні злочини вже глибоко увійшли в колективну пам'ять українців як важка травматична подія, що підкреслює необхідність відновлення справедливості та покарання всіх, хто причетний до їх вчинення.

Говорячи про воєнні злочини, найбільш в пам'яті українців залишилися розстріли та катування мешканців Бучі, скоєні окупантами, які стали першими свідченнями жорстокого поводження з українцями після деокупації Київщини. Операція з оборони Маріуполя, яка вже увійшла до колективної пам'яті, містить не лише героїчний аспект боротьби маріупольських захисників, але й трагічні сторінки, пов'язані з військовими злочинами окупантів. Зокрема, йдеться про вбивства цивільних, які переховувалися у Драмтеатрі Маріуполя, а також про розстріли полонених військових, що захищали «Азовсталь», в таборі в Оленівці.

Багато інших воєнних злочинів окупантів, які назавжди залишаться в колективній пам'яті українців, також пов'язані з навмисними вбивствами цивільних осіб через ракетні обстріли, невибіркові атаки прифронтових міст та катування мешканців окупованих територій. Ці події, що спричинили глибоку колективну травму, потребують належного осмислення і включення в майбутню політику національної пам'яті.

Держави, які протягом усього періоду війни надавали Україні суттєву підтримку, матимуть важливе місце в колективній національній пам'яті. Зокрема, більше половини респондентів вважають, що найбільшу допомогу Україні надали Польща та США, а 46% – Великобританія. Важливо зазначити, що ці три країни також стали основними постачальниками військової допомоги, особливо на початкових, критичних етапах конфлікту.

Важливим аспектом формування сучасної національної пам'яті стало визнання значного внеску Збройних сил України, волонтерів та колективного усвідомлення громадянами своєї єдності як нації. У цьому контексті як центральні, так і регіональні органи влади повинні визнати та прийняти свою

підтримуючу роль у забезпеченні успішної оборони країни на початкових етапах війни.

Зокрема, 78% опитаних вважають, що Сили оборони України, до складу яких входять Збройні сили, Національна гвардія, Війська територіальної оборони та різноманітні добровольчі формування, відіграли ключову роль у протидії російському наступу. Наступною за поширеністю є відповідь, яка вказує на те, що весь український народ зробив найбільший внесок у перші місяці війни — цей погляд підтримали 62% опитаних, з піком у 77% на Півдні. Найменший показник зафіксовано в східному макрорегіоні країни.

Видатні історичні постаті, як чоловіки, так і жінки, відіграють важливу роль у зміцненні національної єдності. Зважаючи на це, ми включили низку запитань, щоб дізнатися, кого громадяни нині вважають прикладом лідерства, здатним ефективно протистояти російській агресії [70].

Дослідження появи стихійних місць пам'яті в Україні є важливим для розуміння того, як громада інтегрує свою індивідуальну та колективну пам'ять у сучасний соціокультурний контекст, а також як це впливає на соціальну та політичну ситуацію в країні.

3.3 Вплив експертної думки на формування історичної пам'яті на прикладі російсько-української війни

Дослідження впливу експертної думки на формування історичної пам'яті про російсько-українську війну виявило кілька ключових чинників, що визначають цей складний і багатогранний процес. Експерти відіграють важливу роль у структуризації суспільної пам'яті та у створенні наративів, які формують сприйняття подій війни і їх інтеграцію в колективну свідомість. Важливість експертного аналізу для формування історичної пам'яті проявляється через наукові дослідження, публікації, коментарі в медіа, участь у публічних дебатах та розробку освітніх програм.

Результати дослідження впливу експертної думки на формування історичної пам'яті на прикладі російсько-української війни показують важливу роль експертного середовища у визначенні та зміні наративів про конфлікт у суспільній свідомості. Експертна думка є важливим чинником, що формує громадську думку, створює інтерпретаційні рамки подій та впливає на політичні рішення як у межах країни, так і на міжнародному рівні. Групи експертів, зокрема історики, політологи, соціологи та військові аналітики, виконують роль архітекторів національної пам'яті, визначаючи, які події повинні бути визнані важливими для національної ідентичності.

Однією з важливих особливостей є те, що експертна думка тісно пов'язана з політикою пам'яті, де обидва процеси взаємно впливають один на одного. Політичні еліти часто використовують оцінки експертів для легітимізації своїх дій та політичних рішень щодо війни, зокрема у питаннях національної безпеки, прав людини та міжнародних відносин. Це допомагає не лише зміцнити національну єдність, але й обґрунтувати певні військові чи дипломатичні кроки. Водночас експерти формують контекст для розуміння війни, надаючи їй глибший сенс через порівняння з іншими історичними подіями, національними трагедіями або військовими конфліктами.

Зокрема, дослідження показує, що багато експертів при формуванні історичної пам'яті про російсько-українську війну звертають увагу на процес деколонізації та відновлення національної ідентичності України після тривалого впливу російської імперської та радянської політики. Ця парадигма є основою для створення нової національної історичної пам'яті, що охоплює як травматичні, так і героїчні моменти сучасного конфлікту. Експертне середовище, через медіа, наукові публікації, виступи на міжнародних форумах та консультації з урядовими структурами, формує наративи, які визначають національну ідентичність України.

Один із ключових аспектів впливу експертної думки полягає у формуванні та популяризації історичних наративів. Експерти, зокрема історики, політологи, соціологи, психологи та інші фахівці, визначають важливі

елементи, які повинні бути зафіксовані в суспільній пам'яті. Їхні дослідження, публікації та наукові праці часто стають основою для публічних обговорень і медійних матеріалів, що впливають на те, як суспільство сприймає події війни. Історична пам'ять про війну є живим та змінним конструктом, який постійно коригується в залежності від нових фактів, інтерпретацій та політичних обставин. При цьому експертна думка відіграє роль у легітимізації певних версій подій, одночасно відкидаючи інші або зводячи їх на другий план.

Щоб політика пам'яті була ефективною та справді приносила користь суспільству, вона повинна формуватися через громадський діалог з державою за участі професійної спільноти. Важливо, щоб державні інституції розуміли необхідність цього діалогу. Заступниця міністра культури та інформаційної політики України у 2022–2023 рр. Г. Григоренко зазначила: «Сьогодні ми бачимо роль міністерства у створенні національних і колективних політик у сфері пам'яті. Пам'ять не можна формувати зверху. Це суто процес знизу, який можна підтримувати через інструменти та правила, але не можна нав'язувати згори. Індивідуальна пам'ять стає колективною на рівні громади, регіону і держави тільки через діалог. Роль міністерства полягає в тому, щоб забезпечити цей діалог, створити систему, яка дозволяє приймати спільні рішення, зокрема щодо вибору місць для пам'ятників, героїв і способів їх фіксації на державному рівні».

Інститут національної пам'яті виконує функцію втілення цієї політики. Його створення є важливим кроком з боку держави, що підтверджує значення цієї сфери в суспільному житті, оскільки для побудови майбутнього необхідно усвідомити, хто ми є і через що ми пройшли. Роль міністерства, яке розробляє політику, та інституту, що її реалізує, є лише рамковою. У демократичному децентралізованому суспільстві ця роль не може бути директивною [81].

Важливу роль у формуванні історичної пам'яті про російсько-українську війну відіграють експертне середовище та наукові кола. Історики, політологи, соціологи та філософи функціонують не лише як дослідники, а й як творці пам'яті, визначаючи рамки для інтерпретації подій війни. Вони сприяють

інституціоналізації певних наративів через публікації наукових робіт, участь у міжнародних конференціях та освітніх ініціативах. Це допомагає закріпити конкретні образи війни в історичній пам'яті суспільства. З огляду на глобалізацію та міжнародні зв'язки, ці наративи поширюються за межі національних держав і стають частиною міжнародного дискурсу.

Медіа є ще одним ключовим каналом, через який експерти впливають на формування історичної пам'яті. Коментарі, інтерв'ю та аналітика подій війни від фахівців часто стають основними джерелами інформації для широкої аудиторії. Медіа можуть використовувати експертні оцінки для підтвердження власних наративів або для формування нових дискусій про події війни. Це особливо стосується міжнародних ЗМІ, де експерти з різних країн пропонують свої інтерпретації, впливаючи на глобальне сприйняття війни. Українські та російські експерти часто мають протилежні погляди на ключові події, що призводить до поляризації суспільної пам'яті як всередині країн, так і на міжнародному рівні.

Як зазначає докторка історичних наук О. Міхєєва, яка проводила глибинні соціологічні інтерв'ю з учасниками збройного конфлікту в Україні, зі свідченнями потрібно бути дуже обережними. Професорка вказує, що очевидці подій часто викривляють їх, тому важливо, щоб фахівці враховували ці труднощі. З досвіду соціологічних інтерв'ю О. Міхєєва виокремлює явище капсуляції аудиторії, коли люди по-різному інтерпретують події, розділяються на групи, читають лише ті матеріали, що відповідають їхньому світогляду, і відкидають аргументи інших. «Люди з перших рядків розуміють, чи це їхній текст, чи він відповідає їхній картині світу. Потім вони відбирають лише ті тексти, які співпадають з їхнім баченням реальності. Ця капсуляція посилюється, утворюючи групи, які по-різному трактують події і в яких зникають спільні точки дотику. Вони не чують один одного і не можуть спілкуватися», – пояснює професорка. Такі умови впливають і на свідчення очевидців, оскільки вони адаптують події під власну світоглядну картину. Це

особливо проявляється у порушеннях хронології. Тому ці свідчення не можуть бути надійним джерелом для реконструкції подій [55].

В. Ліхачов (історик, громадський діяч, політолог) вважає, що історики мають необхідні інструменти для збереження пам'яті, однак суспільство повинно спершу здійснити рефлексію, щоб зрозуміти, як саме розкривати історичну пам'ять про триваючу війну і що є найважливішим. «Історія не подається нам у готовому вигляді, як вона відбувалася. Позитивістські ідеї XIX століття, згідно з якими історики повинні описувати факти такими, якими вони були, гарні, але вони не зовсім точні. Та історія, яку ми читаємо в книжках, бачимо в кіно чи чуємо від бабусі, – це сконструйований наратив. Якщо ми розуміємо, як конкуренція різних історичних наративів впливає на сьогодення, ми маємо усвідомлювати, що інтерпретація сьогоденних подій є також частиною протистояння», – зазначає Ліхачов [55].

Варто зазначити, що вплив експертної думки на формування пам'яті не є однозначним і піддається різноманітним політичним, соціальним та культурним впливам. У контексті інформаційної війни, яка супроводжує реальні бойові дії, наративи часто стають об'єктом маніпуляцій та спотворень. Боротьба з дезінформацією та активне використання експертних оцінок допомагають захищати історичну пам'ять від спроб нав'язати вигідну агресору інтерпретацію подій. Важливу роль у цьому процесі відіграє міжнародна експертна спільнота, яка через вплив на глобальні медіа та політичні структури сприяє формуванню об'єктивної інтерпретації подій війни.

Координатор Центру документування Української Гельсінської спілки з прав людини О. Біда вважає, що вже зараз потрібно формувати меседжі, які дозволять уникнути соціальної напруги та не повернутися до конфлікту через помсту чи побутові проблеми. Він підкреслює, що історичні наративи Європи, СРСР та сучасної Росії – «Ніколи знову» та «Можемо повторити» – мають різні значення, при цьому наратив «Можемо повторити» виник завдяки підходу до героїзації війни. «Наратив «Ніколи знову» сформовано з позиції жертв, і це допомагає запобігти новим хвилям насильства. Однак коли ми говоримо про

героїв та перемоги, через освіту, культуру та медіа в людях формуються образи героїв, які готові захищати все і всіх. Люди прагнуть бути схожими на таких героїв і перебувають у постійній готовності взяти до рук зброю та розпочати нову війну, не замислюючись, чи буде вона справедливою», – пояснює Олексій Біда. Він уточнює, що не проти героїзації, але наголошує на необхідності балансу та всебічного висвітлення збройного конфлікту. «Як ми будемо зберігати пам'ять про це? Чи це буде новий день перемоги, чи день поминання? Чи ми зведемо новий пам'ятник у стилі радянського реалізму, чи це буде пам'ятник, що вшановує загиблих цивільних під час зачищення села Переможне?» – ставить питання правозахисник [55].

Голова Українського інституту національної пам'яті А. Дробович вважає, що Україна повинна перейти до кооперативної моделі формування та реалізації політик щодо меморіалізації, залучаючи професіоналів, бізнес та громадський сектор. Експерт впевнений, що країна потребує розвиненого експертного середовища та інфраструктури пам'яті, в яку повинні входити не лише державні установи, але й недержавні: архіви, музеї, фундації, меморіальні центри, що займаються питаннями пам'яті та усної історії. «Чим більшою буде ця система, тим розвиненішою буде культура пам'ятання в нашій країні», – зазначає А. Дробович. Він також підкреслює, що політика відновлення та збереження національної пам'яті має бути тісно пов'язана з питаннями перехідного правосуддя, одним із аспектів якого є право на правду. За його словами, відновлення та збереження національної пам'яті – це не лише збереження минулого, а й відновлення справедливості тут і зараз для всіх майбутніх поколінь [54].

Експертна думка щодо російсько-української війни в значній мірі зосереджена на питаннях моральної та юридичної відповідальності, аналізі воєнних злочинів і порушення міжнародного права. Це викликає обговорення відповідальності, винуватості та справедливості в міжнародних судах і має вплив на довгострокове формування пам'яті про війну. Інтерпретація цих аспектів міжнародними експертами визначає глобальне сприйняття конфлікту,

що, в свою чергу, може впливати на ставлення до історичної пам'яті не лише в Україні, а й у інших країнах.

Міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба наголосив, що зростаюча агресія Путіна не обмежиться лише країнами, що розвиваються. Він значно активніше почне втручатися в політику Європи та США. Якщо йому вдасться захопити південні регіони України, він може розширити наступ вглиб континенту і навіть спробувати анексувати Молдову, частину якої вже контролюють російські війська. Путін може також спровокувати конфлікт на Західних Балканах, де сербські еліти все більше орієнтуються на Росію, сподіваючись на її підтримку. Тому, за словами Кулеби, Захід не повинен пропонувати мирні плани з неприйнятними умовами, а має допомогти Україні здобути перемогу. Це включає не тільки надання важкого озброєння, необхідного для захисту від загарбників, а й посилення санкцій проти Росії. Особливо важливо припинити російський експорт, запровадивши повне енергетичне ембарго і відрізавши Росію від міжнародних морських перевезень. Хоча цей крок може здатися складним, він цілком реальний, адже російська економіка, орієнтована на експорт, сильно залежить від іноземних флотів для доставки товарів за кордон, і ці флоти можуть припинити надавати свої послуги [49].

Дослідження свідчить, що процес формування історичної пам'яті значною мірою залежить від політичних рішень та міжнародної підтримки. Українська влада активно підтримує національну пам'ять, залучаючи не тільки внутрішні ресурси, але й міжнародних партнерів. Важливим аспектом є те, що багато країн підтримують Україну на політичному рівні, зокрема через міжнародні резолюції, меморандуми та інші дипломатичні інструменти. Це дозволяє інтегрувати український наратив у глобальну пам'ять про війну, що, в свою чергу, сприяє зміцненню української ідентичності та захисту національних інтересів на міжнародній арені.

Експертна думка відіграє ключову роль у формуванні історичної пам'яті через освітні програми та навчальні матеріали. Зокрема, фахівці з історії та

соціальних наук активно залучені до розробки підручників для шкіл і університетів, а також курсів з історії та політики, де визначаються основні наративи щодо російсько-української війни. Підручники та навчальні матеріали стають першими джерелами інформації для молодого покоління, формуючи їхні початкові уявлення про події війни. Таким чином, участь експертів у створенні змісту освіти є надзвичайно важливою для забезпечення стабільної історичної пам'яті в довгостроковій перспективі.

Окрім освітніх програм, експерти активно залучені до публічних дискусій та наукових конференцій, що створює можливість для обговорення різних підходів до інтерпретації війни. Ці дискусії дають змогу фахівцям висловлювати альтернативні погляди, які можуть контрастувати з офіційними версіями подій, представленими державою.

Отже, роль експертів у цих дискусіях є важливою для забезпечення плюралізму думок та розвитку демократичної культури пам'яті. Однак експерти часто стають мішенню для критики, особливо з боку політичних сил або медіа, які намагаються просувати свої інтерпретації подій війни.

Особливу увагу слід приділити ролі експертів у процесі документування та архівації фактів війни. Багато дослідницьких організацій та центрів збирають інформацію про події на фронті, воєнні злочини, порушення прав людини та інші суттєві аспекти війни. Експерти, які працюють у цих структурах, проводять детальну перевірку даних, що згодом можуть бути використані в міжнародних судових процесах, трибуналах та історичних дослідженнях. Таким чином, їхня діяльність не тільки впливає на формування сучасної пам'яті, але й гарантує створення історичної спадщини війни для майбутніх поколінь.

Ключовим аспектом дослідження є те, що вплив експертної думки на формування історичної пам'яті відображається через політичні інтереси та контекст. Під час політичних конфліктів, як у випадку російсько-української війни, експертні оцінки можуть бути використані для підтримки певних політичних позицій або виправдання дій держави. Наприклад, у Росії офіційна

політика пам'яті значною мірою підтримується експертами, які узгоджують свою думку з державними наративами, тоді як в Україні експерти намагаються сформувати альтернативний наратив, який ґрунтується на фактах, документальних свідченнях і міжнародному праві.

Особливим аспектом впливу експертної думки є її роль у міжнародних відносинах. Експертні оцінки війни часто слугують основою для прийняття міжнародних рішень, санкцій або дипломатичних заходів. Крім того, міжнародні експерти можуть формувати сприйняття подій в Україні серед закордонної аудиторії, що впливає на міжнародну підтримку України. Це має особливе значення в контексті боротьби за правду про війну на глобальному рівні, де кожна країна намагається просувати свою інтерпретацію подій.

Дослідження показало, що експертна думка також має вплив на майбутні покоління, оскільки формування національної пам'яті здійснюється через освітні програми, меморіальні ініціативи та культурні практики, які базуються на оцінках та висновках експертів. Експертне середовище, зокрема історики, активно залучене до створення підручників, науково-популярних видань, документальних фільмів, що сприяє формуванню унікального сприйняття російсько-української війни в історичному контексті.

В результаті, вплив експертної думки на формування історичної пам'яті про російсько-українську війну є складним і багатограним процесом, який охоплює різні сфери суспільного життя, від наукових досліджень до публічних дискусій та міжнародних відносин. Експерти відіграють ключову роль у створенні наративів, які визначають, як суспільство сприймає війну та як ці події інтегруються у колективну пам'ять. Їхній вплив розповсюджується через медіа, освітні програми, публічні виступи, міжнародні організації та науково-дослідницькі центри, створюючи цілісну систему формування пам'яті про війну, що матиме довготривалий вплив на розвиток національної ідентичності та міжнародну політику.

ВИСНОВКИ

Отже, за результатами проведеного дослідження можна дійти таких висновків:

1. Визначено сутність понять «історична пам'ять» і «політика пам'яті». Вони є ключовими для розуміння процесів суспільної та політичної взаємодії в сучасному світі. Історична пам'ять формує колективні уявлення про минуле, які слугують основою для національної ідентичності, політичної стабільності та соціальної інтеграції. Ця категорія є динамічною, адже вона змінюється під впливом політичних трансформацій, змін суспільної свідомості та культурних процесів. Політика пам'яті виступає інструментом державної влади і громадських рухів для регулювання та управління цими уявленнями. Вона реалізується через систему освіти, медіа, офіційні історичні наративи та символічні дії, такі як створення пам'ятників, організація святкових подій і заснування музеїв. Політика пам'яті є важливим механізмом легітимації влади, адже вона не лише формує погляд на минуле, але й впливає на розуміння сучасних подій, закладаючи основи майбутніх політичних орієнтирів.

2. Окреслено особливості виникнення та розвитку конфліктів пам'яті. Вони з'являються внаслідок зіткнення різних трактувань історичних подій, що відображають суттєві відмінності у соціокультурних, політичних і етнічних ідентичностях. Такі конфлікти можуть мати місце як у межах окремих держав, так і на міжнародному рівні, де питання спільної історії стають об'єктом політичних маніпуляцій або ідеологічних протистоянь. Зазвичай їх загострення припадає на періоди політичних криз, суспільних змін чи боротьби за владу, коли минуле використовується для легітимізації чи делегітимізації певних груп або держав. Варто зауважити, що конфлікти пам'яті нерідко

підсилюються емоційними, символічними та моральними чинниками, що ускладнює їх розв'язання. Розвиток таких конфліктів може коливатися від епізодичних суперечок до тривалого напруження, яке здатне посилювати міжнародні конфлікти і впливати на дипломатичні стосунки.

3. Розглянуто специфіку управління конфліктами пам'яті у сфері міжнародних відносин. Цей процес є складним і багатограним, вимагаючи використання різноманітних підходів та інструментів. Серед основних методів виділяються дипломатія пам'яті, яка включає проведення діалогу між країнами щодо спільних історичних подій, створення міжнародних історичних комісій для неупередженого аналізу минулого, а також організацію міжкультурних і міжнаціональних конференцій для досягнення взаєморозуміння. Значну роль відіграє меморіальна дипломатія, яка полягає у створенні спільних меморіалів та організації пам'ятних заходів, спрямованих на примирення між народами. Ще одним ефективним підходом є коригування офіційних історичних наративів через законодавчі ініціативи, що формують нові стандарти колективної пам'яті. Успішне управління такими конфліктами залежить від готовності держав до компромісів, визнання історичних фактів і реалій, а також від участі міжнародних організацій, які можуть відігравати роль посередників у їхньому врегулюванні.

4. Проаналізовано роль історичної пам'яті про Другу світову війну як складової міжнародного політичного дискурсу. У сучасному світі ця пам'ять є одним із ключових елементів у взаємодії між державами. Її активно використовують як інструмент політичного впливу та дипломатичного маневрування, особливо в Європі, де спадщина війни продовжує відігравати значну роль у міждержавних відносинах. Інтерпретація подій Другої світової війни в різних країнах відображає їхні сучасні політичні інтереси та стратегічні пріоритети. Наприклад, у Росії пам'ять про війну слугує засобом зміцнення патріотичних настроїв і легітимізації авторитарного режиму, тоді як у Західній Європі та США вона підкреслює боротьбу за демократію, права людини та протидію тоталітаризму. Таким чином, пам'ять про війну стає ареною

ідеологічних протистоянь, які впливають на формування нових міжнародних альянсів чи загострення конфліктів.

5. Досліджено значення історичної пам'яті про Другу світову війну як важливого компонента міжнародного політичного дискурсу. У сучасному світі ця пам'ять виступає одним із центральних чинників у відносинах між державами. Її активно застосовують як засіб політичного впливу та дипломатичної гри, особливо в Європі, де спадщина війни залишається важливим фактором у міждержавних стосунках. Різні країни трактують події Другої світової війни крізь призму своїх актуальних політичних інтересів і стратегічних цілей. Наприклад, у Росії історична пам'ять про війну використовується для зміцнення патріотизму та підтримки авторитарного правління, тоді як у Західній Європі та США акцент робиться на боротьбі за демократію, права людини та протидію тоталітаризму. Таким чином, пам'ять про війну перетворюється на поле ідеологічних суперечок, які впливають на формування нових міжнародних союзів або загострення конфліктів.

6. Описано вплив історичної пам'яті про Другу світову війну на сучасні міжнародні відносини. Цей вплив проявляється у вигляді так званих меморіальних воєн між державами, які змагаються за право інтерпретації історичних подій. Зокрема, такі суперечки можуть виникати через символічні дії, як-от демонтаж або переміщення пам'ятників, перейменування вулиць чи запровадження нових національних свят. Подібні дії нерідко сприймаються як загроза національній ідентичності іншої країни, що призводить до дипломатичних суперечок. Такі ситуації спричиняють ескалацію напруженості, посилюють політичні розбіжності між державами та впливають на їхню зовнішньополітичну діяльність.

7. Проаналізовано процес формування історичної пам'яті на прикладі російсько-української війни. Дослідження демонструє, як сучасні збройні конфлікти інтегруються у національні історичні наративи. У Росії цей конфлікт подається як продовження боротьби з «фашизмом», що перегукується із наративом Другої світової війни, тоді як в Україні він інтерпретується через

призму боротьби за незалежність і свободу. Таким чином, російсько-українська війна є не лише військовим протистоянням, але й інформаційним і культурним конфліктом, де історична пам'ять відіграє ключову роль у формуванні суспільної думки, мобілізації підтримки населення та легітимізації державної політики.

Тому комплексне дослідження історичної пам'яті та її впливу на міжнародні відносини приводить нас до висновку, що ця категорія є не лише історичним фактором, а й важливим політичним інструментом сучасної світової політики. Управління конфліктами пам'яті є важливим викликом для держав і міжнародних організацій, оскільки ефективність цього процесу визначає не тільки внутрішню стабільність, але й характер міжнародних взаємодій.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Алея пам'яті Героїв Небесної Сотні та загиблих воїнів АТО. URL: <http://tourism.dp.gov.ua/objects/aleya-pamyati-geroiv-nebesnoi-sotni-ta-zagyblyh-voiniv-ato/>
2. Бабка В. Л. Історична пам'ять як фактор політичного впливу в незалежній Україні: дис.... к-та політ. наук, 23.00.03. Ніжин, 2016. 249 с.
3. Бабка В. Л. Політика пам'яті: спроба теоретичного синтезу, моделі впровадження та роль у перехідному суспільстві. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 2014. №6 (74). С. 201–215.
4. Бердник М. О. Маловідомі сторінки історії Другої світової війни. *Архіви України*. 2012. №1. С. 154–207.
5. Битва за ім'я: Русь чи Україна. URL: <https://wz.lviv.ua/blogs/406238-bytva-za-imia-rus-chy-ukraina>
6. Богінська І. В. Конфлікти пам'яті в міжнародних відносинах. *Регіональні студії*, 2021. №24. С. 103–109.
7. Богінська І. Політики історичної пам'яті як стратегії у міжнародних конфліктах. *Міжнародні конфлікти у сучасному світі: від регіонального протистояння до глобального суперництва: матеріали міжнародної наукової конференції*, 2022. №16. С. 12–16.
8. Боровець І. І., Віднянський В. С. Історична пам'ять та контрпам'ять про Другу світову війну в Словаччині. *Проблеми всесвітньої історії*, 2022. №19. С. 57–81.
9. В Нормандии возведут памятник погибшим британским солдатам. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-39171585>

10. Валевський О. Л. Структура геополітичних інтересів України. Київ: НІСД, 1995. 95 с.
11. Вар'ян О. Пам'ятки культурної спадщини періоду Другої світової війни як інструмент конструювання пам'яті: практичні кейси Республіка Польща політика пам'яті. *Досвід Європи для України Матеріали I Міжнародної наукової конференції 17–18 листопада 2023 р., м. Запоріжжя*. С. 21–25
12. Василевська Т., Бевз, Т. Конструювання політики національної пам'яті: ідеї, смисли, акценти, політики, *Political Studies*. 2024. № 1 (7). С. 135.
13. Василенко В. Голодомор 1932–1933 років в Україні: правова оцінка. *Дзеркало тижня*. 2010. № 22. С. 12–13.
14. Величенко С. Чи можливо тепер науково переписувати історію підросійської України? *Критика*. 2009. № 9–10. С. 29.
15. Венгерська В. Травматичні місця пам'яті в ландшафтах сучасного Житомира. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/27071/1/%D0%B2.pdf>
16. Вербицька П. Культурна пам'ять як чинник конструювання ідентичності в умовах трансформації українського суспільства. *Historical and cultural studies*, 2018. С. 15–22.
17. Верховна Рада прирівняла права бійців ОУН-УПА до учасників бойових дій. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/verkhovna-rada-zrivnjala-u-pravakh-bijtsiv-oun-upa-zuchasnikami-bojovikh-dij-2511849.html>
18. Віртуальний музей пам'яті війни. URL: <https://kyivregiontours.gov.ua/war>
19. Владленова І. В. Міфорелігійні аспекти формування ідеології. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. № 4 (23). С. 14–25
20. Вознюк П. Ф. Пам'ять про Другу світову війну в суспільному дискурсі Великої Британії. *Пам'ять про Другу світову війну: переможці та переможені: збірник наукових праць*, 2023. С. 111–124.

21. Вольфовська Т. О. Дослідження історичної пам'яті: концептуальні засади. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*, 2012. №13. С. 3–12.
22. Волянчук О. Я. Конфлікти пам'ятей у політичному просторі: теоретичні аспекти. *Національна та історична пам'ять*, 2013. №6. С. 41–54.
23. Волянчук О. Я. Новітні візії політики пам'яті: державницький монолог vs демократичний полілог. *Національна та історична пам'ять*. 2012. №2. С. 177–186.
24. Голденштейн К. О. Політика пам'яті як ресурс символічної політики. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки*, 2023. С. 66–71.
25. Грабовський С. Міфи війни. URL: <http://www.vox.com.ua/data/2005/05/17/kraina-inkognita-mify-viiny.html>.
26. Гриневич В. Міт війни та війна мітів. *Критика*. 2005. Ч. 5. с. 2–9
27. Гриневич В. А. Політика пам'яті Другої світової війни в Україні: у пошуках ідентичності та консолідації. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 2011. №4. С. 111–127.
28. Грінченко Г. Усна історія: теорія, метод, джерело. *Невигадане: Усні історії остарбайтерів*. Харків: Видавн. дім «Райдер», 2004. С. 10–32.
29. Гулевич В. Україна: неонацизм в умовах исторической памяти. 2016. URL: <https://odnarodyna.org/content/ukraina-neonacizm-vmestoistoricheskoy-pamyati>
30. Дворкін І. Пам'ять про Другу світову війну в умовах російсько-української війни: постановка проблеми. *Українознавчий альманах*, 2023. №33. С. 24–28.
31. Дворкін І. В., Телуха С. С., Харченко А. В. Формування історичної пам'яті в підручниках з історії України: до та після Євромайдану. *Сторінки історії*. 2021. № 53. С. 356–370.

32. Дідук І. А. Історична метафора як когнітивний механізм структурування політичної картини світу. *Проблеми політичної психології*. 2014. № 1. С. 136–145.
33. Довганик Н. М. Історична пам'ять про Другу світову війну в контексті формування української політичної нації. *Історико-політичні студії*, 2014. №(2). С. 34–40.
34. Документ МИД России. Неонацизм – острый вызов правам человека, демократии и религии праву. URL: http://www.mid.ru/diverse/-/asset_publisher/8bWtTfQKqtaS/content/id/1278647
35. Дубин Б. Память, война, память о войне. Конструирование прошлого в социальной памяти последних десятилетий. *Отечественные записки*. 2008. №4. С. 6–21.
36. Ейзейхауер Д. Друга світова війна та її значення для американців. Foreign policy research institute. 2007. URL: <https://www.fpri.org/article/2007/05/world-war-ii-and-its-meaning-for-americans/>
37. Євсєєв К. Історична та колективна пам'ять як феномен. *Наукові записки*. 2011. №6 (64). С. 157–167.
38. Журженко Т. «Чужа війна» чи «спільна Перемога»? Націоналізація пам'яті про Другу світову війну на україно-російському прикордонні. *Україна Модерна*. 2011. № 18. С. 100–126.
39. Забратанська К. Місця пам'яті чи пам'ять місць? Польські музеї місця пам'яті в контексті історичної ідентичності. *Наукові записки. Серія «Культурологія»*, 2013. №13. С. 88–107.
40. Завгородня Ю. В., Кройтор А. В., Пехник А. В. Особливості розв'язання конфліктів та управління конфліктами у пострадянських країнах (на прикладі Молдови, Грузії, України). *Актуальні проблеми політики*. 2019. № 64. С. 93–117.
41. Здравомыслов А. Трансформация смыслов в национальном дискурсе. Язык и этнический конфликт. Москва: Гендальф, 2001. С. 34–57.

42. Касьянов Г. В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 118–137.
43. Киридон А. М. Історик та політика пам'яті: розщеплена ідентичність. *Чорноморський літопис*, 2010. №2. С. 116–121.
44. Киридон А. «Історична пам'ять» у просторі політики пам'яті. *Історичні і політологічні дослідження*, 2018. С. 45–53.
45. Ковтун Н. Історична пам'ять як основа становлення політичної еліти в контексті політичної трансформації України початку ХХІ ст. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2012. № 2. С. 53–58.
46. Коник А. Російсько-український конфлікт у дзеркалі ЗМІ: війна в пам'яті та війни пам'ятей. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*, 2019. №45. С. 44–51
47. Копосов Н. Память строгого режима: История и политика в России. Москва: Новое литературное обозрение, 2011. 320 с.
48. Кривошея В. Моделі пам'яті і державна політика пам'яті. *Національна та історична пам'ять*, 2011. №1. С. 26–37.
49. Кулеба Д. «Якою буде перемога України: бачення Києва». Міністерство закордонних справ України. 2022. URL: <https://mfa.gov.ua/news/stattya-ministra-zakordonnih-sprav-ukrayini-dmitra-kulebi-yakoyu-bude-peremoga-ukrayini-bachennya-kiyeva>
50. Лавський С. Про роль українців у Другій світовій війні. 2014. URL: mena.org.ua/blog/pro-rol-ukrajintsiv-u-druhij-svitovij-vijny.
51. Левітас Ф. Л. Пам'ять про Другу світову війну в контексті сучасного історичного дискурсу. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2013. №2. С. 83–97
52. Лисенко О. Конкуруючі наративи: пам'ять про другу світову в Україні: між політикою та рефлексією. *Дослідження Голокосту: Український фокус*, 2019. №11. С. 17–34.

53. Махалецький А. Меморіальні студії та історична пам'ять про війни і воєнні конфлікти ХХ століття: історіографія питання. *Intermarum History Policy Culture*, 2022. №10. С. 136–158.
54. Меморіалізація російсько-української війни: виклики та завдання. Інформація. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3844788-memorializacia-rosijskoukrainskoivijni-vikliki-ta-zavdanna.html>.
55. Мирний М. Історична пам'ять: якою вона має бути і як її формувати. ZMINA. 2020. URL: <https://zmina.info/articles/istorychna-pamyat-yakoyu-vona-maye-butyi-yak-vesty-dyskusiyu/>
56. Мінк Ж., Неймайер Л. Європа та її болісні минувшини. Київ: Ніка-Центр, 2009. 272 с.
57. На востоке сражаются российские неонацисты. URL: <http://hadashot.kiev.ua/content/na-vostoke-voyuyut-russkie-neonacisty>
58. Національна та історична пам'ять. Політика пам'яті у культурному просторі. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. 296 с.
59. Петлюра С. В. Вибрані твори та документи. Київ: «Довіра», 1994. 271 с.
60. Петровський В. Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі (1991–2001). Харків: Майдан, 2003. 492 с.
61. Попович Н., Шейко В. Час для Європи припинити воювати через Другу світову війну. *Atlantic Council*. 2020. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/time-for-europe-to-stop-fighting-over-world-war-ii/>
62. Примаченко Я. Друга світова війна в полоні історичної політики. *Дзеркало тижня*. 2018. URL: https://zn.ua/ukr/HISTORY/druga-svitova-viyna-v-poloni-istorichnoyi-politiki-277170_.html
63. Приседська В. «Тут лежало тіло, а тут сліди від куль». Чому Україна ще не готова до туризму місцями війни. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cgxlplz40ko>
64. Ревізія історії. Російська історична пропаганда та Україна. Київ: К. І. С., 2019. 99 с.

65. Розумний О. Деконсолідуючі стратегії інструменталізації історії як виклик національній політиці пам'яті. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України*, 2015. №5–6. С. 79–80.
66. Роуч М., Ваксман О. Друга світова війна в Європі закінчилася 75 років тому, але світ досі бореться за те, хто може сказати, що сталося. *Time*. 2020. URL: <https://time.com/5832549/world-war-ii-memory/>
67. Рябчук М. «Культура пам'яті и политики забвения». *Отечественные записки*. 2007. № 34. С. 42–55.
68. Рябчук М. Декомунізація чи деколонізація? Що показали політичні дискусії з приводу «декомунізаційних» законів? *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 2016. №2. С. 104–117.
69. Середа В. Регіональні особливості історичних ідентичностей та їх вплив на формування сучасних політичних орієнтацій в Україні: Автореф. дис.... канд. соціол. наук: 22.00.04. Київ, 2006. 20 с.
70. Символи, події та особистості, які формують національну пам'ять про війну з Росією. *Фонд «Демократичні Ініціативи» Ім. Ілька Кучеріва*. URL: <https://dif.org.ua/article/simvoli-podii-ta-osobistosti-yaki-formuyut-natsionalnu-pamyat-pro-viynu-z-rosieyu>
71. Ситник О. Історичні витоки російсько-української війни 2014–2017 років. *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич: ДДПУ ім. І. Франка. 2017 № 2. С. 71–81.
72. Складні питання історичної пам'яті у парадигмі діалогічності культур: Колективна монографія. Білосток: Білоруське історичне товариство, 2019. 292 с.
73. Смеречанська О. Історична пам'ять про Другу світову війну та формування української ідентичності у сучасній Україні. *Наукові записки [Національного університету Острозька академія]. Сер.: Культурологія*, 2011. №7. С. 191–201.

74. Сосины І. Министерство иностранных дел России назвало «отмену исторического прошлого» окончательное упразднение «Великой Отечественной войны» в Украине. URL: <https://kr.ua/politics/592480-myd-rf-nazval-styranyem-ystorycheskoho-proshloho-okonchatelnuui-otmenuvelykoi-otechestvennoi-voiny-v-ukrayne>

75. Стасевська О. А. Історична пам'ять та власний міф як формування інтерпретації минулого. *Вісника Національного університету «Юридична академія України імені Ярослави Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2019. № 1 (40). С. 165–181.

76. Ткаченко В. М. Наративи історичної пам'яті в політичному транзиті України та Росії: монографія. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ: 2020. 144 с.

77. Топ військово-історичних пам'яток сучасного Києва. URL: <https://guide.kyivcity.gov.ua/articles/top-viyskovo-istorychnykh-pamyatok-suchasnoho-kyueva>

78. Троян С., Киридон А. Сучасні «війни пам'ятей» в інформаційному просторі. *IX Міжнародний конгрес україністів. Мистецтвознавство. Культурологія. Збірник наукових статей.* Київ, 2019. С. 513–522.

79. Український інститут національної пам'яті. 2019. URL: <https://uin.gov.ua/pres-centr/novyny/evroparlament-priynyav-rezolyuciyu-do-80-yirichnyci-pochatku-drugoyi-svitovoyi-viyny>

80. Федеральный закон о внесении поправок в некоторые законодательные акты Российской Федерации, 05.05.2014, № 128-FZ. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/38395>

81. Федосєєва Т. Колективна пам'ять в Україні – хто, як та навіщо з нею працює? *Суспільне | Культура.* 2023. URL: <https://suspilne.media/culture/523061kolektivna-pamat-v-ukraini-hto-ak-ta-naviso-z-neu-pracue/>

82. Цимбал Т. Конфлікти спогадів у сучасному українському героїчному дискурсі (соціально-філософський аспект). *Український альманах,* 2020. №26. С. 87–93.

83. Цозац О. Проблема відновлення історичної пам'яті українців. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/30809/1/447.PDF>
84. Червоненко, В. и Хоменко, С. (2019). Автокефалия, Бандера и ссоры с журналистами: как Епифаний получил Томос. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-46780864>
85. Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу. Київ: Знання України, 2009. 400 с.
86. Шаповал Ю. Антикризисний ресурс політики пам'яті в Україні. *Політичні дослідження*, 2021. №2. С. 111–134.
87. Шаповал Ю. Політика пам'яті в сучасній Україні. *Матеріали доповіді на Міжнародній науковій конференції «Геополітика, примирення та пам'ять»* (Київ, 4–6 грудня 2008). URL: <https://khpg.org/1230112797>
88. Якуба В. В. Наративи історичної пам'яті-розподільча лінія між Україною та Росією. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, 2021. №9 (48). С. 15–19.
89. Ярмоленко М. Друга світова війна як конфлікт історичної пам'яті. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 2012. №22. С. 244–248.
90. Abdelal R., Herrera Y. M., Johnston A. I., McDermott R. Identity as a variable. *Perspectives on Politics*, 2007. vol. 4, № 4. PP. 695–711.
91. Chang V. K. L. China's new historical statecraft: reviving the Second World War for national rejuvenation. *International Affairs*, 2022. №98 (3). PP. 1053–1069.
92. Dybris McQuaid S., Gensburger S. Administrations of memory: Transcending the nation and bringing back the state in memory studies. *International Journal of Politics Culture and Society*, 2019. №32 (4). URL: <https://shs.hal.science/halshs-02081112/document>
93. European historical memory: policies, challenges and perspectives. Policy Department B: Structural and Cohesion Policies, European Parliament. 2013. URL: <https://www.europarl.europa.eu/>

94. Francois, Europäische lieux de mémoire, in: Gunilla Budd. Themen, Tendenzen und Theorien, Göttingen 2006, S. 290–303.

95. Judt T. The Past is Another Country: Myth and Memory in Postwar Europe. *Daedalus. Journal of The American Academy of Arts and Sciences*. 1992. Vol. 121. №4.

96. Kamenec I. Fenomény strachu a alibizmu v kontexte kolaborácie a odboja na Slovensku v rokoch 1938–1945. Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939–1945. Marek Syrný a kolektív. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2009. S. 21–31.

97. Kamenec I. Oslobodenecké mýty – prípad Slovensko. Spoločnosť. Politika. Historiografia. Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí. Br.: HU SAV, 2009. S. 75–78.

98. Kulyk V. War of Memories in the Ukrainian Media. Diversity of Identities, Political Confrontation, and Production Technologies. *In Memory, Conflict, and New Media: Web Wars in Post-Socialist States*, edited by Julie Fedor, Ellen Rutten and Vera Zvereva. London: Routledge, 2013. P. 64.

99. Leggewie C. The Second World War in European Memory: Calamity, Loss of Power and a New Beginning. Heinrich Böll Stiftung, 2014. URL: [https:// eu.boell.org / en / 2014 / 09 / 02 / second-world-war-european-memory-calamity-loss-power-and-new-beginning](https://eu.boell.org/en/2014/09/02/second-world-war-european-memory-calamity-loss-power-and-new-beginning)

100. Linz J. Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1996.

101. Malé dejiny česko-slovenských vzťahov. II. Druhá svetová vojna. Slovenský štát. Protektorát Čechy a Morava. Zost. Iveta Radičová a kol. Br.: Nadácia Milana Šimečku, 1994. 151 s.

102. Memory laws and freedom of expression. Council of Europe. Platform to promote the protection of journalism and safety of journalists. 2018. URL: [https:// rm.coe.int / factsheet-on-memory-laws-july2018-docx / 16808c1690](https://rm.coe.int/factsheet-on-memory-laws-july2018-docx/16808c1690)

103. Nikolaiets Y. Historical memory about Second World War in the context of threats of government in Ukraine. *EAST EUROPEAN HISTORICAL BULLETIN*, 2019. №11. PP. 225–240.
104. Popson N. The Ukrainian history textbook: Introducing children to the «Ukrainian nation». *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*. 2001. P. 325–350.
105. Prutsch M. J. European Remembrance Policies. Magazine of the European Observatory on Memories. 2018. URL: <https://europeanmemories.net/magazine/european-remembrance-policies/>
106. RegData / etudes / note / join / 2013 / 513977 / IPOL-CULT_NT (2013) 513977 (SUM01)_EN. pdf
107. Riabchuk M. Holodomor: The Politics of Memory and Political Infighting in Contemporary Ukraine. *Harriman Review*. 2008. № 16.2. PP. 3–9.
108. Rousso Hю Das Dilemma eines europäischen Gedächtnisses, in: *Zeithistorische Forschungen / Studies in Contemporary History*, Online-Ausgabe, 1 / 2004, H. 3. URL: <http://www.zeithistorische-forschungen.de/16126041-Rousso-3-2004>.
109. Stoler M. A. The Second World War in U. S. history and memory. *Diplomatic History*, 2001. №25 (3). PP. 383–392.
110. The dilemma of memory laws. To restore the dignity of victims without feeding into ultranationalism. (2022, June 22). *Baltic Worlds*. URL: <https://balticworlds.com/the-dilemma-of-memory-laws/>
111. Torbakov I. History, Memory, and National Identity. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*. 2011. №19 (3). PP. 209–232.
112. Xi Jinping: rang lishi shuohua yong shishi fayan shenru kaizhan Zhongguo renmin kang-Ri zhanzheng yanjiu. Xinhua, 2015. URL: http://www.xinhuanet.com/politics/2015-07/31/c_1116107416.htm.

